

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
& ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠ/ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Τόμος 4ος

Συγγραφείς:

**Στέλιος Βιρβιδάκης, Καθηγητής
Πανεπιστημίου Αθηνών
Βασίλης Καρασμάνης, Καθηγητής
Ε.Μ.Π.**

**Χαρινέλα Τουρνά, Δρ. Φιλ.,
Καθηγήτρια Δ/θμιας Εκπαίδευσης**

Επιτροπή κρίσης:

**Βάσω Κιντή, Επίκουρη Καθηγήτρια
Πανεπιστημίου Αθηνών
Ζωή Αντωνοπούλου,
Σχολική Σύμβουλος
Χριστίνα Σακελλίου, Καθηγήτρια
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης**

Υπεύθυνη για το Π.Ι.:

Χριστίνα Βέικου, Σύμβουλος Π.Ι.

Συνεργάτις:

**Δέσποινα Μωραΐτου, Δρ. Φιλ.,
Φιλολόγος αποσπασμένη στο Π.Ι.**

Γλωσσική επιμέλεια:

Μαιρίτα Κλειδωνάρη

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
& ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Στέλιος Βιρβιδάκης
Βασίλης Καρασμάνης
Χαρινέλα Τουρνά

ΑΡΧΕΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Τόμος 4ος

Εξώφυλλο:

Ρενέ Μαγκρίτ,

Η ανθρώπινη κατάσταση, 1935.

Η πραγματικότητα και η αναπαραγωγή της αναμειγνύονται. Η θάλασσα και η αμμουδιά συνεχίζονται στο καβαλέτο, σχεδόν χωρίς διαχωριστική γραμμή.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

**Ομάδα Εργασίας του
Ινστιτούτου Εκπ/κής Πολιτικής
Μετατροπή (Μαριαλένα Ξενάκη)
Επιμέλεια Ρεββέκα Χρουσαλά**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΤΕΧΝΙΚΗ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

1. Η φιλοσοφία της τεχνολογίας

Παρ' όλο που η φιλοσοφία της επιστήμης είναι από παλιά ένας καταξιωμένος κλάδος της φιλοσοφίας, μόνο τις τελευταίες δεκαετίες το φαινόμενο της τεχνολογίας έχει αρχίσει να εξετάζεται συστηματικά από φιλοσοφική σκοπιά. Πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η μόνη παράδοση που έδωσε κάποια σημασία στην τεχνολογία ως θεωρητικό πρόβλημα ήταν η μαρξιστική. Ήδη μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες κυριαρχούσε η αντίληψη της επικράτησης του ανθρώπου πάνω στη φύση και της αισιόδοξης ιδέας περί “προόδου”, η οποία φαινόταν να επιβεβαιώνεται από τη συνεχή τε-

χνολογική και οικονομική ανάπτυξη. Συγχρόνως η τεχνολογία θεωρούνταν “τεχνική” και επομένως κατώτερη πνευματική δραστηριότητα, που δεν άξιζε να γίνει αντικείμενο φιλοσοφικής έρευνας. Η φιλοσοφία, από την άλλη, ασχολούμενη με καθαρά θεωρητική σκέψη, ήταν αντίθετη σε κάθε είδους πρακτική τεχνολογική δραστηριότητα, η οποία βασιζόταν σε διαισθητικούς κανόνες κατασκευής.

Σήμερα οι αντιλήψεις αυτές έχουν ριζικά αμφισβητηθεί. Προβλήματα όπως το οικολογικό, τα πυρηνικά όπλα, η εξάντληση των φυσικών πόρων της Γης και άλλα έχουν αρχίσει να προκαλούν αβεβαιότητα για το μέλλον και ένα κλίμα καχυποψίας απέναντι στη σύγχρονη τεχνολογία. Είναι πλέον φανερό η αντίθεση ανάμεσα στην κλασική ιδέα

της συνεχούς "προόδου" και στη συνειδητοποίηση ότι υπάρχουν όρια στην ανάπτυξη. Ο ίδιος τύπος της βασισμένης στην επιστήμη τεχνολογίας, που υμνήθηκε σαν σωτήρας και ελευθερωτής του ανθρώπου, θεωρείται σήμερα από πολλούς ο αποδιοπομπαίος τράγος όλων των δεινών της ανθρωπότητας.

Πέρα όμως από τα οικονομικά, περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα που προκαλεί η τεχνολογία, φέρνει στο φως και μια σειρά από φιλοσοφικά ερωτήματα. Μερικά από αυτά είναι: Ποια είναι η σχέση της τεχνολογίας με την επιστήμη; Είναι η τεχνολογία ένα αυτόνομο φαινόμενο που καθορίζει τις κοινωνικές εξελίξεις ή, ως ανθρώπινο δημιούργημα, είναι πλήρως ελέγξιμη;

Τσαρλς Ντέμουτ, Η Αίγυπτος μου, 1927, Νέα Υόρκη, Μουσείο Χουίτνεϊ της Αμερικανικής Τέχνης. Σ' αυτόν τον ιεροπρεπή πίνακα, ο Ντέμουτ επιχειρεί μια ενδιαφέρουσα σύγκριση της αμερικανικής βιομηχανίας με τις μεγάλες αιγυπτιακές πυραμίδες.

Είναι ουδέτερη ή η φύση της προσδιορίζεται από το σύστημα των κοινωνικών αξιών μας; Για να απαντήσουμε σε τέτοια ερωτήματα, χρειαζόμαστε βαθύτερη κατανόηση της φύσης της τεχνολογίας.

2. Επιστήμη και τεχνολογία

Ας προσπαθήσουμε πρώτα να αποσαφηνίσουμε τη διάκριση ανάμεσα στο τεχνητό και στο φυσικό. Κάθε τεχνητό αντικείμενο αποτελεί ανθρώπινη κατασκευή, ενώ το φυσικό υπάρχει, ανεξάρτητα από εμάς, στη φύση. Έτσι, το κατασκευάσµα είναι µια δηµιουργία, αποτέλεσµα της υλοποίησης ενός σχεδίου. Εποµένως πίσω από καθετί το τεχνητό υπάρχει µια βούληση και ένας σκοπός. Το τεχνητό αντικείμενο είναι πάντα ένα µέσο για την επίτευξη κάποιου σκοπού ή για την

κάλυψη κάποιας ανθρώπινης ανάγκης.

Στην τεχνολογία ξεκινάμε από έναν σκοπό (π.χ. την εκπλήρωση κάποιας ανάγκης) και στη συνέχεια αναζητούμε τα μέσα για την εκπλήρωσή του. Το τεχνητό αντικείμενο είναι κατ' αρχάς μια ιδέα, ένα σχέδιασμα, μια περιγραφή του επιθυμητού πράγματος, η οποία βρίσκεται μόνο στο ανθρώπινο μυαλό. Αργότερα, με την κατασκευή, η ιδέα αυτή παίρνει σάρκα και οστά, γίνεται μια πραγματικότητα. Στην τεχνολογία λοιπόν η γνώση του αντικειμένου προηγείται της ύπαρξής του. Η πορεία ενός τεχνητού αντικειμένου είναι: περιγραφή, σχεδιασμός, υλοποίηση. Στην τεχνολογία δεν μπορούμε να μιλάμε για αλήθεια. Ένα τεχνητό αντικείμενο είναι καλά ή άσχημα φτιαγμένο ή, αλ-

λιώς, εξυπηρετεί ή δεν εξυπηρετεί σωστά (ως μέσο) τον σκοπό για τον οποίο φτιάχτηκε. Το κριτήριο επομένως στην τεχνολογία δεν είναι η αλήθεια, αλλά η αποτελεσματικότητα (το κατά πόσο το τεχνητό μέσο εξυπηρετεί πράγματι με τον καλύτερο κατά το δυνατόν τρόπο τον σκοπό) και η εγκυρότητα (το κατά πόσο η περιγραφή ή το σχέδιασμα ταιριάζει με το αντικείμενο που κατασκευάσαμε). Στις φυσικές επιστήμες, αντίθετα, η πραγματικότητα του κόσμου των φυσικών αντικειμένων προηγείται, ενώ η περιγραφή και η γνώση μας γι' αυτήν έπονται. Το κριτήριο εδώ είναι η αλήθεια. Αν η περιγραφή μας ταιριάζει με την πραγματικότητα, τότε η περιγραφή θεωρείται αληθής.

Ντυσάν, Ρόδα Ποδηλάτου, 1913, Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης Νέας Υόρκης. Στο ready-made, το "ήδη έτοιμο" ανυψώνεται στη θέση του έργου τέχνης οποιοδήποτε αντικείμενο, ακόμη και το πιο τετριμμένο και καθημερινό, και πιο ειδικά, το τεχνολογικό επίτευγμα ανάγεται σε τέχνη.

Στην επιστήμη λοιπόν ξεκινάμε από την πραγματικότητα και συνεχίζουμε στην περιγραφή και τη γνώση της πραγματικότητας. Έτσι, στη φυσική επιστήμη η εύρεση της αλήθειας επιτυγχάνεται μέσω μιας διαδικασίας ανακάλυψης, ενώ στην τεχνολογία η δημιουργία νέων αντικειμένων γίνεται μέσω εφευρέσεων.

Βέβαια, στη σύγχρονη εποχή η επιστήμη και η τεχνολογία βρίσκονται σε μια τόσο στενή αλληλεξάρτηση, που θεωρούνται οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Σήμερα δεν μπορεί να υπάρξει τεχνολογία χωρίς επιστήμη ούτε επιστήμη χωρίς τεχνολογία. Η σύγχρονη φυσική επιστήμη στηρίζεται όλο και λιγότερο στην παρατήρηση του εξωτερικού κόσμου, τον οποίο αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας.

Τα σύγχρονα πειράματα διεξάγονται με πολύ εξελιγμένα μηχανήματα και αποτελούν μια δημιουργία ειδικών τεχνητών συνθηκών, προσδιορισμένων εκ των προτέρων. Ο σχεδιασμός του πειράματος προηγείται της διεξαγωγής του, όπως στην τεχνολογία ο σχεδιασμός του τεχνητού αντικειμένου προηγείται της υλοποίησής του. Το αποτέλεσμα του πειράματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο σχεδιασμού του. Αυτό όμως σημαίνει ότι αποτελεί μια προέκταση της βούλησής μας και του εννοιολογικού μας μηχανισμού πάνω στη φύση. Ειδικά μετά τον Χάιζενμπεργκ η αντίληψη του αντικειμενικού παρατηρητή της φύσης έχει γίνει τελείως προβληματική. Επιπλέον, έννοιες της σύγχρονης φυσικής των σωματιδίων, όπως των νετρί-

**νων και των κουάρκς, δεν είναι βέ-
βαιο ότι έχουν εμπειρικό περιεχό-
μενο και είναι μάλλον εννοιολογικές
εφευρέσεις παρά οντότητες που
ανακαλύπτει κάποιος στη φύση.
Επομένως η σύγχρονη επιστήμη
φαίνεται να παρουσιάζει τώρα χα-
ρακτηριστικά της τεχνολογίας.**

3. Τεχνολογία και αξίες

**Αν η τεχνολογία καθορίζεται,
όπως είπαμε, από ανθρώπινους
σκοπούς, τότε δε θα πρέπει να μι-
λάμε γι' αυτή σαν κάτι ουδέτερο ή
ανεξάρτητο από αξίες, ηθικά κριτή-
ρια ή συμφέροντα, κάτι που μπορεί
να οδηγήσει την κοινωνία προς τη
μία ή την άλλη κατεύθυνση. Η ιδέα
της ουδετερότητας της τεχνολογίας
είναι άλλος ένας μύθος που στις
μέρες μας έχει ήδη καταρριφθεί.**

Κρίσεις σχετιζόμενες με αξίες υπεισέρχονται υποχρεωτικά στην υποτιθέμενη ουδέτερη διαδικασία της τεχνολογίας. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι η χρηματοδότηση της τεχνολογικής έρευνας γίνεται από οργανωμένα οικονομικά, πολιτικά και άλλα συμφέροντα, που προκαθορίζουν τον προσανατολισμό της έρευνας. Για να αποτιμήσουμε λοιπόν σωστά την τεχνολογία και για να την οδηγήσουμε προς επιθυμητές κατευθύνσεις, είναι ανάγκη να την εντάξουμε σε ένα πολύ ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, προσπαθώντας να προβλέψουμε όλα τα πιθανά αποτελέσματά της. Από αυτή την άποψη είναι σημαντική η ευθύνη όχι μόνο των τεχνολόγων και αυτών που χρηματοδοτούν την τεχνολογική έρευνα, αλλά και όλων των ανθρώπων, και ιδιαίτερα των

επιστημόνων των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, που είναι αποδεδειγμένα οι πιο κατάλληλοι για μια αποτίμηση της τεχνολογίας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. "Σε πολλές περιπτώσεις η φύση παράγει αποτελέσματα αντίθετα προς το συμφέρον μας. Γιατί η φύση ενεργεί πάντοτε με τον ίδιο τρόπο και απλά, ενώ αυτό που μας είναι χρήσιμο μεταβάλλεται με πολλούς τρόπους. Όταν λοιπόν επιδιώκουμε να κάνουμε κάτι αντίθετο προς τη φύση, βρισκόμαστε σε αμηχανία για τη δυσκολία του και απαιτείται τέχνη. Γι' αυτό και αποκαλούμε αυτό το αντικείμενο της τέχνης που μας βοηθά σε τέτοιες δυσκολίες μηχανή

(τέχνασμα)". (Αριστοτέλης, Μηχανικά, 847a14-19)

2. "Η φιλοσοφία της τεχνολογίας ασχολείται με αυτό που αποκαλούμε ερωτήσεις δεύτερης τάξης. Για παράδειγμα, η τεχνολογική πρακτική καθορίζεται από πρώτης τάξης ερωτήσεις σαν τις παρακάτω: Ποια είναι τα καλύτερα υλικά, για να κατασκευάσουμε αυτό το αντικείμενο; Ποια είναι η πιο αποτελεσματική διαδικασία, για να παραγάγουμε αυτό το προϊόν ή για να έχουμε αυτό το επιθυμητό αποτέλεσμα; Πώς πρέπει να συνδυαστούν υλικά και ενέργεια, για να πραγματοποιηθεί αυτή η νέα εφεύρεση; Αντίθετα, η φιλοσοφία της τεχνολογίας ασχολείται με δεύτερης τάξης θεωρητικές ερωτήσεις σαν τις παρακάτω: Είναι η τεχνολογία απλώς εφαρμοσμένη επιστήμη;

Ποιο είναι το νόημα της τεχνολογικής αποτελεσματικότητας και σε τι διαφέρει από την αποτελεσματικότητα στην οικονομία; Ποια είναι η σχέση μεταξύ μηχανικής και εφευρέσεων;

Αυτές οι ερωτήσεις δεύτερης τάξης εμφανίζουν προβλήματα σχετικά με τη φύση και την έννοια της τεχνολογίας, προβλήματα με τα οποία δεν ασχολείται η ίδια η τεχνολογία.[...] Ίσως ο καλύτερος τρόπος για να χαρακτηρίσουμε τη διαφορά ανάμεσα στις τεχνολογικές και τις φιλοσοφικές ερωτήσεις θα ήταν να πούμε ότι οι πρώτες περιορίζονται σε εμπειρικά ζητήματα, ενώ οι δεύτερες όχι".

(Karl Mitcham και Robert Mackey, *Philosophy and Technology* [Φιλοσοφία και τεχνολογία],

New York 1972, σ. 1)

3. "Όσον αφορά λοιπόν τις τέχνες, είμαστε εμείς που κατασκευάζουμε τα αντικείμενα για τον συγκεκριμένο σκοπό μας, ενώ τα φυσικά αντικείμενα προϋπάρχουν".

(Αριστοτέλης, Φυσικά, 194b6-8)4. "Πολλές συζητήσεις τέτοιων προβλημάτων [π.χ. ρύπανση νερών, ασθένειες από τη βιομηχανική δραστηριότητα, κυκλοφοριακό χάος στις πόλεις κτλ.] θεωρούν δεδομένη τη συχνά αναφερόμενη ως θεωρία "χρήσης κατάχρησης" των κοινωνικών λειτουργιών της τεχνολογίας. Με άλλα λόγια, υπονοούν ότι τα κοινωνικά προβλήματα που συνδέονται με την τεχνολογία πηγάζουν από τις χρήσεις για τις οποίες τίθεται η τεχνολογία και όχι από την ίδια την τεχνολογία, που είναι ηθικά άμεμπτη.

Προβλήματα όπως τα παραπάνω θεωρούνται είτε ως τα αποτελέσματα από πρόθεση και συχνά συνειδητά καταστρεπτικά- των προσπαθειών ενός ατόμου ή μιας ομάδας να επιβάλουν τη θέλησή τους σε κάποια άλλη είτε ως εντελώς συμπτωματικές παρενέργειες της οικονομικής ή πολιτικής λειτουργίας. [...] Ελπίζω να δείξω τους λόγους γιατί αυτό το μοντέλο είναι ανεπαρκές να ερμηνεύσει την πραγματική φύση του ρόλου της τεχνολογίας στην κοινωνία. Στη θέση του προτείνω πως πρέπει να βλέπουμε την ίδια την τεχνολογία ως μέρος της πολιτικής λειτουργίας - ακόμα κι αν οι μεμονωμένες μηχανές μπορεί να παίζουν έναν ουδέτερο ρόλο σ' αυτή τη λειτουργία και, κατά συνέπεια, πως τα προβλήματα που συνδέονται μαζί της προέρχονται

τόσο από τη φύση της τεχνολογίας όσο και από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται".

(Ντ. Ντίκσον, Εναλλακτική τεχνολογία, μτφρ. Δ. Παντελίδης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1985, σ.18-19)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Νομίζετε ότι στη σύγχρονη εποχή δεν υπάρχει πλέον διάκριση επιστήμης και τεχνολογίας, αλλά έχουμε μόνο εφαρμοσμένη επιστήμη;
2. Σε τι διαφέρει κατά τη γνώμη σας το φυσικό από το τεχνητό αντικείμενο;
3. Είναι η τεχνολογία ηθικά "ουδέτερη"; Πριν απαντήσετε, ανατρέξτε σε παραδείγματα όπως η ατομική βόμβα, τα απορρυπαντικά, η βιο-

μηχανία καλλυντικών, τα φάρμακα, οι πυρηνικοί αντιδραστήρες, οι πύραυλοι, οι γενετικές μεταλλάξεις κτλ.

4. Να συζητήσετε το ακόλουθο θέμα: Πώς είναι δυνατόν να συνδυαστεί η ελευθερία του επιστήμονα με την ανάγκη ελέγχου κάποιων επιστημονικών και τεχνικών δημιουργημάτων βλαπτικών για τον άνθρωπο;

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Η επιστήμη παρέχει έγκυρη γνώση για τον φυσικό κόσμο και δίνει τη δυνατότητα επέμβασης στη φύση σύμφωνα με τις ανάγκες μας και μέσω της τεχνολογίας. Η φιλοσοφία της επιστήμης είναι μια δραστηριότητα ελέγχου και κριτικής της επιστημονικής γνώσης, των θεμελίων της και της αξίας της για τον άνθρωπο. Οι επιστήμες γεννήθηκαν μέσα από τη φιλοσοφία και αυτονομήθηκαν σταδιακά, όταν βρήκαν δικές τους μεθόδους παροχής έγκυρης γνώσης.

- Η επιστημονική γνώση θεωρείται η κατ' εξοχήν γνώση και υπόδειγμα για κάθε άλλη ανθρώπινη δραστηριότητα. Σήμερα έχουμε πάρα πολλές "επιστήμες", αλλά είναι αμφίβολο πόσο έγκυρη είναι η γνώση

που δίνουν πολλές από αυτές.

- Η επιστημονική έρευνα στηρίζεται στην παρατήρηση και στο πείραμα. Η πειραματική διαδικασία πρέπει να είναι σαφής και να ανάγει όλα τα στοιχεία της σε απλές αισθητηριακές παρατηρήσεις. Το πρόβλημά του κατά πόσο μπορούμε να επαληθεύσουμε τις φυσικές θεωρίες ή νόμους έχει προκαλέσει πολλές φιλοσοφικές συζητήσεις και διχογνωμίες. Η κλασική αντίληψη περί επαγωγικής γενίκευσης και εξαγωγής νόμων από σειρά πειραμάτων ή παρατηρήσεων έχει αμφισβητηθεί ήδη από πολύ παλιά (Χιουμ).

- Ο Πόπερ πρότεινε να μη μιλάμε για επαλήθευση αλλά για διάψευση θεωριών. Όσο μια θεωρία δεν μπορεί να διαψευστεί, θεωρείται έγκυρη. Αν όμως βρεθεί κάποιο πείραμα

ή κάποια παρατήρηση που να τη διαψεύδει, τότε καταρρέει και αντικαθίσταται από άλλη. Η επιστήμη προοδεύει μέσω διαψεύσεων.

- Σήμερα έχει γίνει κατανοητό ότι κάθε πείραμα προϋποθέτει μια θεωρία. Δεν υπάρχουν "ουδέτερα" πειράματα που να επιβεβαιώνουν ή να διαψεύδουν θεωρίες.

Νεότεροι ερευνητές έχουν προτείνει άλλες αντιλήψεις για την εξέλιξη της επιστήμης, που λαμβάνουν υπόψη τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Ο Κουν μίλησε για μοντέλα ή "παραδείγματα" επιστήμης που είναι ασύμβατα μεταξύ τους, ενώ η ανατροπή του ενός από το άλλο δεν οφείλεται σε καθαρά "επιστημονικούς" λόγους. Άλλες πάλι "σφαιρικές" αντιλήψεις προτάθηκαν από τον Λάκατος και τον Φεγεράμπεντ.

- Σήμερα η επιστήμη είναι στενά συνδεδεμένη με την τεχνολογία. Επιστήμη και τεχνολογία αλληλοτροφοδοτούνται και οι διαφορές της μίας από την άλλη γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτες. Η εξάρτηση της κοινωνίας μας από την τεχνολογία επιβάλλει την ανάγκη μιας "φιλοσοφίας της τεχνολογίας". Η τεχνολογία αποτελεί ανθρώπινη πράξη και διαπτοίζεται από τις αξίες της κοινωνίας και τους σκοπούς της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΝΟΥ

Τι υπάρχει πραγματικά;

Μιλώντας γενικότερα για την ιδιομορφία του φιλοσοφικού προβληματισμού έχουμε ήδη αναφερθεί σε ορισμένα “παράξενα” ερωτήματα που μας απασχολούν για τον κόσμο γύρω μας και για τον ίδιο μας τον εαυτό: Είναι τα πράγματα έτσι όπως τα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας; Εμείς που τα αντιλαμβανόμαστε είμαστε όλοι φτιαγμένοι από το ίδιο υλικό; Πώς βρεθήκαμε μέσα στον κόσμο; Ο θάνατός μας σημαίνει το τέλος μας ή μήπως ένα μέρος μας επιβιώνει με άλλη μορφή; Ο κόσμος υπήρχε αιώνια ή δημιουργήθηκε από κάποιο ανώτερο ον; Τα παραπάνω ερωτή-

ματα είναι μερικά από εκείνα που αποκαλούμε μεταφυσικά.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, μετά από μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία του όρου “μεταφυσική” και μια πρώτη διερεύνηση του νοήματός του, θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε κάποια επιμέρους μεταφυσικά προβλήματα και θα εξετάσουμε ορισμένες από τις κυριότερες λύσεις που έχουν προταθεί από τους φιλοσόφους.

**...ΤΕΛΙΚΑ ΙΣΩΣ ΕΙΝΑΙ ΚΑΛΥ-
ΤΕΡΑ ΠΟΥ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ
ΔΕΝ ΞΕΡΟΥΝ ΤΙ ΤΟΥΣ ΠΕΡΙ-
ΜΕΝΕΙ ΟΤΑΝ ΠΕΘΑΝΟΥΝ,
ΓΙΑΤΙ ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ Η
ΑΓΩΝΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΕΙΝΑΙ
ΤΟ ΚΙΝΗΤΡΟ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟ-
ΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΚΕΨΗ! ΧΩΡΙΣ
ΑΥΤΟ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΠΙΘΑ-
ΝΟΝ ΝΑ ΜΗΝ ΥΠΗΡΧΕ!..**

**ΕΓΩ ΛΕΩ ΟΤΙ
ΕΙΣΑΣΤΕ ΜΑ-
ΖΟΧΙΣΤΕΣ!..**

**ΤΙ ΛΟΓΟ ΕΧΕ-
ΤΕ ΝΑ ΒΑΖΕΤΕ
ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ
ΣΑΣ ΕΡΩΤΗ-
ΜΑΤΑ ΠΟΥ
ΞΕΡΕΤΕ ΟΤΙ
ΔΕΝ ΘΑ ΜΠΟ-
ΡΕΣΕΤΕ ΝΑ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΤΕ
ΠΟΤΕ;**

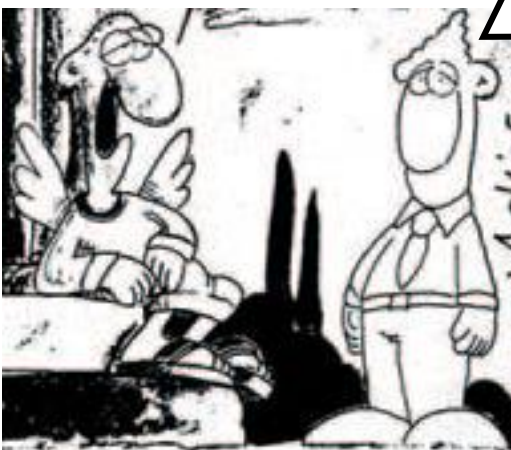
**ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ
ΣΗΜΑΣΙΑ ΟΙ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ,
ΣΗΜΑΣΙΑ ΕΧΕΙ
Η ΣΚΕΨΗ:
«ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ,
ΑΡΑ, ΥΠΑΡΧΩ»
ΕΧΕΙ ΠΕΙ Ο
ΝΤΕΚΑΡΤ!..**

**ΝΑΙ, ΞΕΡΩ...ΤΟ ΕΙΠΕ ΚΑΙ
ΣΤΟΝ ΑΓΓΕΛΟ ΠΟΥ ΤΟΝ ΠΑ-
ΡΕΛΑΒΕ ΟΤΑΝ ΗΡΘΕ ΕΔΩ:
«ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ ΑΡΑ ΥΠΑΡ-
ΧΩ»...**

**...ΟΠΟΤΕ Ο
ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΟΝ
ΧΤΥΠΗΣΕ ΦΙΛΙΚΑ
ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΗ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΕΙΠΕ: «ΔΕΝ
ΥΠΑΡΧΕΙΣ ΑΛΛΑ
ΜΗΝ ΤΟ
ΣΚΕΠΤΕΣΑΙ»..**

Η ζωή ΜΕΤΑ, Γελοιογραφία Αρκά.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

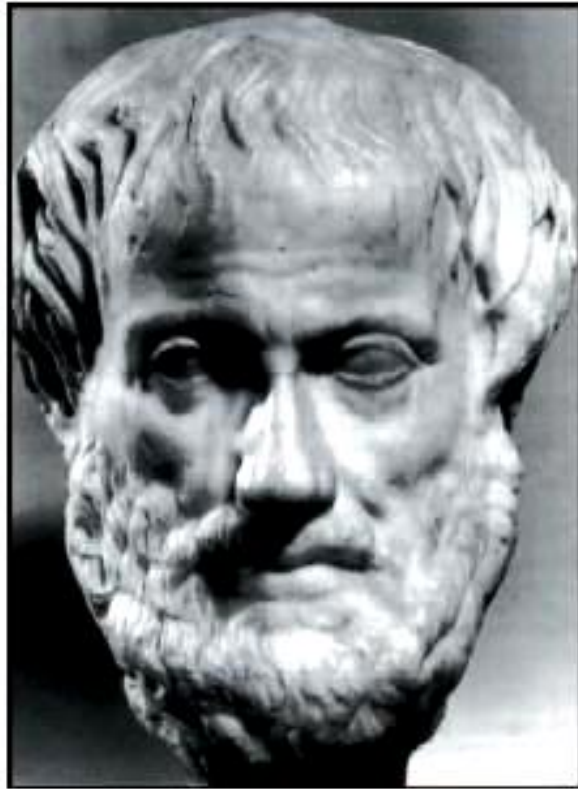
1. Ο όρος μεταφυσική και η έννοιά του

Ο κλάδος της φιλοσοφίας που καλείται μεταφυσική πήρε το όνομά του από το έργο του Αριστοτέλη Μετά τα Φυσικά. Το έργο αυτό αποτελείται από μικρότερα έργα, που δεν έχουν γραφεί όλα την ίδια εποχή. Αργότερα οι σχολιαστές των έργων του Αριστοτέλη έδωσαν σ' αυτή τη συλλογή τον τίτλο Μετά τα Φυσικά, γιατί στον κατάλογο των έργων του την τοποθέτησαν ύστερα από το βιβλίο του με τον τίτλο Φυσικά. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης ονομάζει τη φιλοσοφία που αναπτύσσεται σ' αυτό το έργο "πρώτη φιλοσοφία", αναγνωρίζοντας τον κεντρικό και ουσιώδη χαρακτήρα της.

**Τζιόρτζιο ντε Κίρικο,
Ο μεγάλος μεταφυσικός, 1917,
Ιδιωτική συλλογή.**

Ο όρος “μεταφυσική” υπονοεί ότι ο κλάδος αυτός της φιλοσοφίας ασχολείται με ερωτήματα -όπως αυτά που αναφέραμε στο πρώτο κεφαλαίο του βιβλίου-που βρίσκονται πέρα από τα όρια της φυσικής. Η “πρώτη φιλοσοφία” του Αριστοτέλη μάς επιτρέπει να διερευνήσουμε τέτοια ερωτήματα, αφού ασχολείται με το ον στην καθολικότητά του, σε αντίθεση με τις επιμέρους επιστήμες που εξετάζουν όψεις ή μέρη του όντος. Είναι σχεδόν γενικά αποδεκτό ότι το κυριότερο ερώτημα της μεταφυσικής είναι το “τι είναι το ον”. Με το ερώτημα αυτό εννοούμε συνήθως “τι υπάρχει” και, ειδικότερα, ποια είναι τα βασικά είδη των όντων που υπάρχουν και μέσω ποιων γνωρισμάτων τα διακρίνουμε και τα κατηγοριοποιούμε.

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: κεφαλή που θεωρείται αντίγραφο (της εποχής του αυτοκράτορα Κλαύδιου) από ανδριάντα της εποχής του φιλοσόφου.

Έτσι η μεταφυσική φαίνεται να είναι σε μεγάλο βαθμό **οντολογία**.

2. Μεταφυσική και γνωσιολογία

Γιατί να υπάρχει άραγε μια τέτοια ειδική έρευνα στη φιλοσοφία, όταν και άλλοι κλάδοι της ασχολούνται με συναφή ερωτήματα, όπως συμβαίνει με τη γνωσιολογία, που ασχολείται με το πώς γνωρίζουμε τι είναι τα πράγματα; Όντως, τα προβλήματα της γνωσιολογίας και της μεταφυσικής είναι αλληλένδετα και η διάκρισή τους είναι συχνά δύσκολη. Μπορούμε όμως γενικά να πούμε ότι, ενώ η μεταφυσική ασχολείται με το “τι είναι το ον”, η γνωσιολογία ασχολείται με “τη γνώση μας για το ον”. Στη συζήτηση ωστόσο για το ένα ερώτημα υπεισέρχεται αναγκαστικά και το άλλο.

Ρενέ Μαγκρίτ, Νοσταλγία, 1940.
Ούτε το λιοντάρι ούτε ο άντρας με τα διπλωμένα φτερά έχουν κάποιο λόγο να βρίσκονται σε αυτή τη γέφυρα. Ενσαρκώνουν απλώς τη μελαγχολία εκείνων που γνωρίζουν ότι η πραγματική ζωή είναι πάντα "άλλου".

Πολλοί φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι η γνώση μας για μια περιοχή του επιστητού εξαρτάται άμεσα από το είδος των όντων για τα οποία μιλάμε. Υποστηρίζουν ακόμη ότι, όταν εξετάζουμε καθαρά μεταφυσικά προβλήματα, είμαστε πάντα υποχρεωμένοι να πάρουμε υπόψη μας και ερωτήματα που σχετίζονται με τη γνώση. Για παράδειγμα, όταν μας απασχολεί το κλασικό μεταφυσικό πρόβλημα της σχέσης πνεύματος και σώματος, αναγκαστικά πρέπει να απαντήσουμε και σε ερωτήσεις του τύπου: “πώς γνωρίζουμε ότι και οι άλλοι άνθρωποι έχουν πνεύμα;” (βλ. και παραπάνω κεφάλαιο 3.IV)

3. Τι σημαίνει να θέτει κανείς ερωτήματα για το “τι είναι το ον”

Προτού φτάσει κανείς στο αφηρημένο ερώτημα “τι είναι το ον;”, έχει αντιμετωπίσει (σιωπηρά) απλούστερα ερωτήματα της καθημερινής ζωής όπως: “τι σχήμα έχει το τραπέζι μπροστά μου;” ή “από πόσα κομμάτια αποτελείται μια κινητή σκάλα;” ή “πώς κατά κανόνα συμπεριφέρεται μια γάτα;”. Τα ερωτήματα αυτά, που αφορούν συγκεκριμένα όντα, δεν είναι μεταφυσικά και τις περισσότερες φορές μπορούν να απαντηθούν εύκολα μέσα από την εμπειρία μας. Όσο όμως τα ερωτήματα για το “τι είναι το ον” γίνονται πιο γενικά, τόσο η αντίληψή μας γι’ αυτά τα πράγματα γίνεται προβληματική – και η απλή εμπειρία ή η επιστήμη φαίνεται να

μην μπορούν να δώσουν απάντηση.

Όλοι συμφωνούμε ότι υπάρχουν φυσικά “όντα”, όπως πέτρες, δέντρα, γάτες κτλ. Τι γίνεται όμως, αν ξεφύγουμε από το επίπεδο αυτών των απτών όντων; Για παράδειγμα, τι είναι τα έθνη; Είναι “πράγματα”, που έχουν ύπαρξη πέρα και πάνω από τις επιθυμίες και τις πράξεις των ατόμων που τα αποτελούν; Ο άνθρωπος αποτελείται μόνο από τα μέλη και τα όργανα του σώματός του ή το γεγονός της ανθρώπινης αυτοσυνειδησίας μάς οδηγεί οπωσδήποτε στο συμπέρασμα ότι πέρα από αυτά ο άνθρωπος αποτελείται και από πνεύμα; Διαθέτουμε ελευθερία βούλησης ή οι πράξεις μας καθορίζονται αναγκαστικά από αυστηρούς φυσικούς νόμους; Πρέπει άραγε να αναζητούμε κάποια

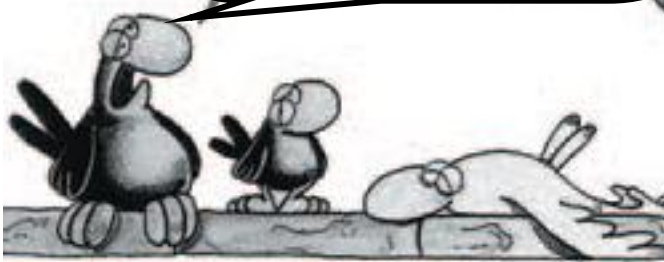
βαθύτερη, σταθερή “ουσία” στα πράγματα, πέρα από τις παροδικές τους ιδιότητες; Σε τι συνίσταται η ταυτότητα του ανθρώπου μέσα στον χρόνο; Τι ακριβώς είναι ο ίδιος ο χρόνος και ο χώρος; Τι είναι η αιτιότητα που διέπει τα φυσικά φαινόμενα; Επίσης, υπάρχει Θεός και πώς σχετίζεται με τον κόσμο; Γιατί να υπάρχουν τα όντα και όχι το τίποτα;

Όλα αυτά είναι κλασικά μεταφυσικά ερωτήματα, που απασχολούν τη φιλοσοφία -και όχι μόνο- επί αιώνες. Όλα τους έχουν μια μεγάλη γενικότητα, που υπερβαίνει τα όρια των επιμέρους επιστημών.

**ΦΟΒΑΜΑΙ
ΠΩΣ ΕΙΝΑΙ
ΝΕΚΡΟΣ!**

**ΤΙ ΕΠΑΘΕ
ΑΥΤΟΣ;**

**ΕΤΣΙ ΕΙΝΑΙ!
ΚΑΝΕΙΣ ΔΕΝ
ΞΕΡΕΙ ΤΙ ΤΟΥ
ΞΗΜΕΡΩΝΕΙ!**

**ΝΕΚΡΟΣ; ! ΜΑ
ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΔΥ-
ΝΑΤΟΝ! ΧΘΕΣ
ΜΟΛΙΣ
ΜΙΛΟΥΣΑ ΜΑΖΙ
ΤΟΥ!**

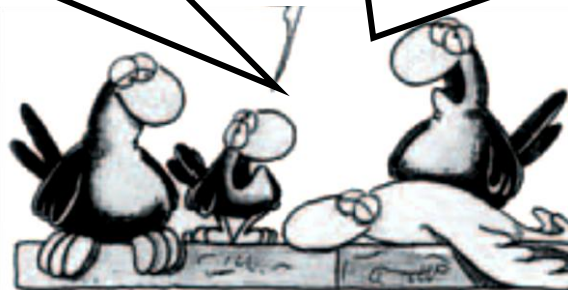
**ΣΗΜΕΡΑ
ΕΙΜΑΣΤΕ,
ΑΥΡΙΟ ΔΕΝ
ΕΙΜΑΣΤΕ!**

**ΘΕΕ ΜΟΥ,
ΕΝΑ ΤΙΠΟΤΑ
ΕΙΝΑΙ Η ΖΩΗ!!**

**ΑΝΘΡΩΠΟΣ
ΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ,
ΞΥΛΟ ΑΠΕΛΕ-
ΚΗΤΟ!**

**ΜΑΤΑΙΟΤΗΣ
ΜΑΤΑΙΟΤΗΤΩΝ,
ΤΑ ΠΑΝΤΑ
ΜΑΤΑΙΟΤΗΣ!**

**ΣΕΙΡΑ
ΣΟΥ**

**Γελοιογραφία Αρκά,
Χαμηλές πτήσεις,
Τίμα τον πατέρα σου, εκδ. γράμματα.**

4. Μεταφυσική και επιστήμη

Ωστόσο, εκτός από τη μεταφυσική, και η φυσική επιστήμη ασχολείται με γενικές ερωτήσεις και προσπαθεί να δώσει μια γενική εικόνα του κόσμου. Ανακαλύπτει νόμους και κατασκευάζει θεωρίες, για να εξηγήσει τα φαινόμενα και να μας πει τι είναι ο κόσμος. Επιπλέον, ειδικά η σύγχρονη φυσική επιστήμη έχει αποκτήσει τέτοια εξηγητική δύναμη, ώστε άλλες επιστήμες -όπως,

λόγου χάριν, η βιολογία- να μπορούν να “μεταφραστούν” με όρους της φυσικής επιστήμης. Υπάρχουν μερικοί που πιστεύουν ότι η επιστήμη έχει τη δυνατότητα να απαντήσει σε όλα τα γενικά ερωτήματα. Αν είναι έτσι όμως, τι μένει για τη μεταφυσική; Κάποιοι θα απαντούσαν ότι η μεταφυσική αναζητά την “ουσιαστική φύση της πραγματικότητας”. Μια τέτοια απάντηση ωστόσο υπονοεί ότι η εμπειρική πραγματικότητα των φαινομένων είναι απατηλή και ότι πίσω της υποκρύπτεται η αλήθεια. Παρ’ όλο που ένας τέτοιος ισχυρισμός δεν είναι αυτονόητος, έχουμε να αντιτείνουμε ότι και η φυσική επιστήμη κάνει το ίδιο, ανακαλύπτει δηλαδή πίσω από τα φαινόμενα νόμους, στοιχειώδη σωματίδια, πεδία δυνάμεων κτλ.

Τελικά, τι είναι αυτό που κάνει η μεταφυσική και δεν μπορεί να το κάνει η επιστήμη; Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι η μεταφυσική προσπαθεί να συλλάβει τη βαθύτερη πνευματική διάσταση της πραγματικότητας. Μια τέτοια αντίληψη όμως είναι περισσότερο κυρίαρχη στην ανατολική παρά στη δυτική φιλοσοφία. Το ότι τα φαινόμενα είναι συχνά απατηλά δε σημαίνει αναγκαστικά ότι η πραγματικότητα είναι στην ουσία της πνευματική, όπως συμπεραίνουν κάποιοι ιδεαλιστές φιλόσοφοι. Ακόμη όμως κι αν είναι έτσι, μυστικές εμπειρίες, τις οποίες πολλές φορές δέχονται οι υποστηρικτές αυτής της θέσης και οι οποίες δεν μπορούν να μεταδοθούν, να ελεγχθούν ή να εξηγηθούν, δεν είναι δυνατόν να αποτελούν τη βάση για απάντηση στο ερώτημα του

τι είναι ο κόσμος και τα όντα.

Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι τα προβλήματα που αφορούν τα όντα και επιλύονται από την επιστήμη είναι επιστημονικά, ενώ τα προβλήματα με το ίδιο αντικείμενο που δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν ικανοποιητικά από την επιστήμη είναι μεταφυσικά. Τέτοια προβλήματα που ανθίστανται στην επιστημονική έρευνα -πέρα από αυτά που ήδη αναφέραμε είναι εκείνα της διαίρεσης των όντων σε διάφορες κατηγορίες, όπως υλικά και μη υλικά όντα, πνευματικά και μη πνευματικά, εντός χρόνου και άχρονα κτλ.

**Σωτήρης Σόρογκας,
Πέτρες και κόκκινο πανάκι, 2000**

Πρόκειται για το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα των “ανοικτών” φιλοσοφικών ερωτημάτων, για τα οποία κάναμε λόγο στο πρώτο εισαγωγικό μας κεφάλαιο. Τέτοια ερωτήματα είναι προφανώς πολύ πιο γενικά από αυτά των φυσικών επιστημών και των κοινωνικών και

ανθρωπιστικών επιστημών (που ασχολούνται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ανθρώπων). Η μεταφυσική, όπως έχουν πει κάποιοι φιλόσοφοι, επιδιώκει μια συνολική θεώρηση της πραγματικότητας, “υπό το πρίσμα της αιωνιότητας”.

Υπάρχουν βέβαια μερικοί που είναι πεπεισμένοι ότι μια τέτοια θεώρηση είναι ανέφικτη και ότι η προσπάθεια είναι μάταιη· τα μεταφυσικά προβλήματα, λένε, δεν είναι πραγματικά, αλλά καθαρά λεκτικά ψευδο-προβλήματα, τα οποία θα διαλυθούν, όταν συλλάβουμε σωστά τις έννοιες και όταν χρησιμοποιούμε τις λέξεις μόνο μέσα σε συγκεκριμένο πλαίσιο. Ωστόσο, μια τέτοια άποψη κατά της μεταφυσικής είναι η ίδια μεταφυσική, δηλαδή εκφράζει μια συνολική θεώρηση της πραγματικότητας και ο μεταφυσικός θα

μπορούσε να απαντήσει ότι ασχολείται με πραγματικά προβλήματα, τα οποία όμως δεν είναι εμπειρικά. Μένει να δούμε μέχρι ποιο σημείο μπορούμε να διερευνήσουμε -αν όχι να επιλύσουμε- ορισμένα από αυτά τα προβλήματα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Υπάρχει μια επιστήμη που θεωρεί το ον ως ον και ό,τι ανήκει σ’ αυτό λόγω της φύσης του. Η επιστήμη αυτή δεν ταυτίζεται με καμιά από τις επιμέρους επιστήμες. Γιατί καμιά απ’ αυτές δεν ερευνά καθολικά το ον ως ον, αλλά κόβοντας ένα κομμάτι αυτού ζητούν να δουν τα ενδεχόμενά του, όπως λόγου χάριν κάνουν οι μαθηματικές επιστήμες. Επειδή όμως ζητούμε τις αρχές και τις ακρότατες αιτίες, είναι φανερό ότι αυτές

έχουν αναγκαστικά κάποια δική τους φύση καθαυτήν”. (Αριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά, Γ, 1003a20-28)

2. “Κάποιος θα μπορούσε να αναρωτηθεί αν η πρώτη φιλοσοφία είναι καθολική ή ασχολείται μόνο με ένα είδος όντων. [...] Αν δεν υπάρχει άλλη ουσία πέρα από αυτές που βρίσκονται στη φύση, τότε η φυσική θα ήταν η πρώτη επιστήμη. Αν όμως υπάρχει κάποια ουσία αμετάβλητη, η επιστήμη της θα προηγείται και θα είναι η πρώτη φιλοσοφία. Και θα είναι και καθολική, επειδή είναι πρώτη. Και ανήκει σ’ αυτή να θεωρήσει το ον ως ον, και τι είναι αυτό το ίδιο και τις ιδιότητές του ως όντος”.

(Αριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά, Ε, 1026a23-32)

3. “Αν θέλει κάποιος να παρουσιάσει μια γνώση ως επιστήμη, θα πρέπει πρώτα να μπορέσει να ορίσει με ακρίβεια το διακριτικό εκείνο γνώρισμα που την ξεχωρίζει από κάθε άλλη επιστήμη και που είναι γι’ αυτήν ιδιότυπο. Αλλιώς τα όρια όλων των επιστημών συγχέονται, και καμιά απ’ αυτές δεν μπορεί να εξεταστεί βαθιά ως προς τη φύση της. Αυτός ο ιδιότυπος χαρακτήρας μπορεί να έγκειται ή στο διαφορετικό αντικείμενο ή στις διαφορετικές πηγές της γνώσης. [...] Και πρώτα, όσον αφορά τις πηγές της μεταφυσικής γνώσης, η έννοιά της περιλαμβάνει το ότι αυτές οι πηγές δεν μπορούν να είναι εμπειρικές. Οι αρχές της (στις οποίες ανήκουν όχι μόνο τα αξιώματά της αλλά και οι θεμελιώδεις έννοιες) δεν πρέπει συνεπώς να αντλούνται ποτέ από την εμπειρία.

Γιατί η μεταφυσική γνώση δεν πρέπει να είναι φυσική, παρά πρέπει να βρίσκεται πέρα από την εμπειρία. Δε θα χρησιμεύσει λοιπόν ως βάση της ούτε η εξωτερική εμπειρία, που είναι η πηγή της Φυσικής, ούτε η εσωτερική, που είναι το θεμέλιο της εμπειρικής Ψυχολογίας. Η Μεταφυσική είναι γνώση a priori, γνώση που πηγάζει από τον καθαρό νοῦ και από τον καθαρό λόγο”.

(Ιμ. Καντ, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική, μτφρ. Γ. Τζαβάρα, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1982, σ. 34)

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤ
Το 1798 στο ζενίθ της φήμης του

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σε τι διαφέρουν τα ερωτήματα που θέτει ο μεταφυσικός από τα ερωτήματα που θέτει ο επιστήμονας; Μήπως ο μεταφυσικός οικειοποιείται με τρόπο αυθαίρετο το έργο των επιστημόνων ή μήπως τελικά χάνει τον καιρό του, χωρίς να προσφέρει τίποτε;

2. Δεδομένου ότι πολλές επιστημονικές θεωρίες έχουν ως αφετηρία μυθικές ή μεταφυσικές αντιλήψεις για την πραγματικότητα (όπως π.χ. συμβαίνει με την ατομική θεωρία, που αρχικά ήταν μια μεταφυσική θεωρία), υπάρχει τελικά τρόπος να διακρίνουμε τις επιστημονικές από τις μεταφυσικές προτάσεις;

Ρενέ Μαγκρίτ, Ο Απελευθερωτής, 1947. Οι εικόνες ενός κλειδιού, ενός πουλιού, μιας πίπας και ενός ποτηριού παραπέμπουν σε μυστηριώδη και αινιγματικά σημάδια. Όμως, η βαθύτερη σημασία τους είναι κρυμμένη στη φαντασία του θεατή.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ - ΔΥΪΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

1. Τι σημαίνει να έχει κανείς νου και συνειδητή εμπειρία;

Έχουμε συχνά την αίσθηση πως ο νους μας αποτελεί κάτι το πολύ διαφορετικό από το σώμα μας. Όταν σκεφτόμαστε ή αισθανόμαστε κάτι, είναι εύκολο να νομίσουμε πως η σκέψη και τα συναισθήματά μας δεν εντοπίζονται σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο του σώματός μας. Αν και καταλαβαίνουμε πως αυτό που συμβαίνει σχετίζεται με τις λειτουργίες του μυαλού, του νευρικού μας συστήματος ή της καρδιάς μας, η σχέση αυτή δε μας φαίνεται αυτονόητη. Έτσι, μας δημιουργείται η εντύπωση πως η συνειδητή μας εμπειρία έχει κάτι το

ιδιαίτερο, που μας κάνει να ξεχωρίζουμε από τον υπόλοιπο φυσικό κόσμο. Αναρωτιόμαστε βέβαια κατά πόσο και άλλα έμβια όντα -που δε φαίνεται να είναι προικισμένα με γλωσσική ικανότητα σαν τη δική μας ούτε με τις λογικές δυνάμεις οι οποίες συνοδεύουν αυτή την ικανότητα, αλλά δείχνουν να ανταποκρίνονται στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος και να νιώθουν πόνο- διαθέτουν νου ή, έστω, κάποια κατώτερη μορφή συνείδησης. Δεν είναι τυχαίο ότι οι περισσότερες θρησκείες, καθώς και πολλοί φιλόσοφοι, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, δέχονται την ύπαρξη της ψυχής, την οποία θεωρούν ως ένα πνευματικό στοιχείο που μπορεί να επιβιώσει αναλλοίωτο και μετά τον θάνατο του σώματος. Ορισμένες μάλιστα από αυτές τις

θρησκείες, όπως ο χριστιανισμός, αποδίδουν τα χαρακτηριστικά της αφθαρσίας και της αθανασίας αποκλειστικά στην ανθρώπινη ψυχή. Είναι όμως επαρκώς αιτιολογημένες η πίστη στην ύπαρξη ενός πνεύματος που εμψυχώνει το σώμα και η εντύπωση της ιδιαιτερότητάς του, οι οποίες φαίνεται να βασίζονται στην εσωτερική μας εμπειρία; Μήπως η σύγχρονη επιστήμη επιβάλλει να αναθεωρήσουμε την παραδοσιακή αντίληψη για την ανθρώπινη ψυχή και για τη σχέση της με το σώμα; Και αν η ψυχή ή ο νους δεν υφίστανται ανεξάρτητα από κάποιο υλικό σώμα, σε τι συνίσταται η προσωπική ταυτότητα του υποκειμένου που αισθάνεται και σκέπτεται; Τι κάνει δηλαδή έναν άνθρωπο που μεγαλώνοντας αλλάζει να είναι το ίδιο πρόσωπο;

2. Το πρόβλημα της σχέσης νου και σώματος (δυϊσμός - θεωρία αλληλεπίδρασης)

Μια πρώτη σύλληψη της νοητικής διάστασης της ζωής μας οδηγεί πραγματικά στην πεποίθηση πως ο νους εδράζεται σε μια οντότητα τελείως αλλιώςτική από το σώμα. Η οντότητα αυτή, την οποία συνήθως αποκαλούμε ψυχή ή πνεύμα, υποτίθεται πως είναι φορέας ικανοτήτων, συνειδητών και ενδεχομένως υποσυνείδητων λειτουργιών και καταστάσεων που δεν περιλαμβάνουν μόνο τη σκέψη, αλλά και τη βούληση, τις επιθυμίες, τα αισθήματα (π.χ. ζέστης, πόνου, ευχαρίστησης) και τα συναισθήματα (π.χ. χαρά, λύπη, θυμός). Η έμφαση στη συνείδηση και στη σκέψη εξηγεί και τη συχνή χρήση του όρου νους αντί για τον όρο ψυχή, για να δηλωθούν

η πνευματική οντότητα και οι ιδιότητές της στο σύνολό τους.

(Βυζαντινίζων) Πλάτων

Μεγάλοι φιλόσοφοι, από την αρχαιότητα μέχρι και τους νεότερους χρόνους, όπως ο Πλάτων και ο Ντεκάρτ, επεξεργάστηκαν τα κυριότερα επιχειρήματα για την ύπαρξη της ανθρώπινης ψυχής και για την ανεξαρτησία της από το σώμα. Ο Ντεκάρτ μάλιστα, όπως είδαμε σε

προηγούμενο κεφάλαιο, απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στη βεβαιότητα που (πίστευε ότι) του παρείχε το επιχείρημα “σκέπτομαι, άρα υπάρχω” (κεφάλαιο 3.Ι.1.Β1). Σύμφωνα με τη θεωρία του, που περιγράφεται ως δυϊσμός και ως θεωρία αλληλεπίδρασης, κάθε άνθρωπος αποτελείται από δύο οντότητες, από το πνεύμα, του οποίου η ουσία είναι η σκέψη (όλες οι νοητικές λειτουργίες), και από το υλικό σώμα, του οποίου η ουσία είναι η έκταση. Το πνεύμα αλληλεπιδρά με το σώμα μέσω της επίφυσης (κωναρίου), ενός αδένου στο κέντρο του εγκεφάλου. Μέσω αυτού του αδένου διαβιβάζονται προς το πνεύμα τα ερεθίσματα που δέχεται το σώμα μας από το εξωτερικό περιβάλλον και, αντιστρόφως, μέσω αυτού του αδένου διαβιβάζονται προς το σώμα οι

εντολές που δίνουν ο νους και η βούλησή μας, για να κινηθούν τα μέλη μας. Δυστυχώς, δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί πώς δύο τελείως διαφορετικές ουσίες, η μία υλική και η άλλη πνευματική, μπορούν να επιδράσουν η μία στην άλλη - η αναφορά στην επίφυση, που έτσι κι αλλιώς δεν έχει καμιά επιστημονική βάση, δε λύνει το πρόβλημα. Ο Ντεκάρτ έχει κατηγορηθεί ότι το μοντέλο του περιγράφει κάποιο “φάντασμα μέσα σε μια μηχανή”. Από την άλλη μεριά, μερικοί φιλόσοφοι της εποχής του φαντάστηκαν ότι κάθε στιγμή παρεμβαίνει ο Θεός και καθιστά δυνατή την αλληλεπίδραση των δύο οντοτήτων, αλλά η πλειονότητα των μεταγενέστερων στοχαστών φαινόταν πιο εύλογο να δεχτεί πως ο άνθρωπος δεν αποτε-

Λείται από δύο ουσίες, αλλά από μία και μόνο.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Αλλά τι είμαι λοιπόν; Σκεπτόμενο πράγμα. Τι είναι αυτό; Είναι ένα πράγμα που αμφιβάλλει, νοεί, βεβαιώνει, αρνείται, θέλει, δε θέλει, φαντάζεται επίσης και αισθάνεται. [...] Η φύση επίσης διδάσκει, μέσω αυτών των αισθήσεων πόνου, δίψας κτλ., ότι δεν παρίσταμαι μονάχα στο σώμα μου, όπως παρίσταται ένας πλοηγός στο πλοίο, αλλά είμαι στενότατα συνδεδεμένος και οιονεί συγχωνευμένος με αυτό, έτσι ώστε να συνθέτω ένα ενιαίο όλο μαζί του. Αλλιώς, όταν πληγώνεται το σώμα, δε θα αισθανόμουν πόνο, εγώ που δεν είμαι τίποτα άλλο από σκεπτόμε-

νο πράγμα, αλλά θα αντιλαμβανό-
μουν αυτό το πλήγμα μέσω του καθαρού νου, όπως ο πλοηγός αντι-
λαμβάνεται μέσω της όρασης αν έχει
σπάσει κάτι στο πλοίο”.

(Ρενέ Ντεκάρτ, Στοχασμοί περί της
πρώτης φιλοσοφίας, μτφρ. Ε. Βα-
νταράκης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα
2003, σ. 77, 173-174)

2. “Αυτό είναι το λάθος του Καρτέ-
σιου: ο αβυσσαλέος διαχωρισμός
ανάμεσα στο σώμα και τον νου, ανά-
μεσα στο ευμέγεθες, πολυδιάστατο,
μηχανικής λειτουργίας, άπειρα διαι-
ρετό υλικό σώμα, από τη μια μεριά,
και την άπιαστη, αδιάστατη, ασύμμε-
τρη και αδιαίρετη νοούσα ύλη· η πρό-
ταση ότι ο διαλογισμός, η ηθική κρί-
ση και τα πάθη που προέρχονται από
φυσικό πόνο ή συγκινησιακή αναστα-
τωση μπορούν να υπάρχουν ξεχωρι-

στα από το σώμα. Ειδικότερα: ο διαχωρισμός των πιο ευγενών λειτουργιών του νου από τη δομή και τη λειτουργία ενός βιολογικού οργανισμού”.

(Antonio Damasio, Το λάθος του Καρτέσιου, μτφρ. Κ. Παπακωνσταντίνου, εκδ. (Σύναλμα, Αθήνα 2000, σ. 359)

2.“Η κυριότερη ένσταση κατά του δυϊσμού είναι ότι θέτει αξιωματικά μια επιπρόσθετη, μη φυσική ουσία, χωρίς να εξηγεί πώς μπορεί να υποστηρίξει υποκειμενικές νοητικές καταστάσεις εκεί όπου ο εγκέφαλος αδυνατεί. Ακόμα κι αν συμπεράνουμε ότι τα νοητικά συμβάντα δεν είναι απλώς φυσικά συμβάντα, δε συνάγεται ότι μπορούμε να εξηγήσουμε τη θέση τους στο σύμπαν επικαλούμενοι ένα είδος ουσίας, της οποίας η

μοναδική λειτουργία είναι να τους παρέχει ένα μέσο [στο οποίο να ενυπάρχουν]. [...] Το να δεχτούμε αξιωματικά μια τέτοια ουσία δεν εξηγεί το πώς μπορεί να είναι το υποκείμενο των νοητικών καταστάσεων.

Εάν υπήρχε ένα τέτοιο πράγμα, που θα στερούνταν μάζας, ενέργειας και χωρικών διαστάσεων, θα ήταν πιο εύκολο να καταλάβουμε πώς θα μπορούσε να είναι κάτι που να του μοιάζει; Η πραγματική δυσκολία είναι να αποκτήσει νόημα η απόδοση ουσιαστών υποκειμενικών καταστάσεων σε κάτι που ανήκει στην αντικειμενική τάξη πραγμάτων. Δεύτερον, δεν έχουμε κάποιον λόγο να πιστεύουμε ότι, εάν θα μπορούσαμε να βρούμε μια θέση εντός του κόσμου για τις νοητικές καταστάσεις συνδέοντάς τις με μια μη φυσική ουσία, δε θα

μπορούσαμε εξίσου εύκολα να βρούμε μια θέση γι' αυτές σε κάτι που επίσης διαθέτει φυσικές ιδιότητες".(Thomas Nagel, Η θέα από το πουθενά, μτφρ. Χ. Σταματέλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000, σ. 56-57

Κ. Τσόκλης, Αυτοπροσωπογραφία,
1953, Ιδιωτική Συλλογή

ΕΡΩΤΗΣΗ

Πιστεύετε ότι με τα όσα λέει ο Ντεκάρτ (απόσπασμα 1) δείχνει να αναγνωρίζει εν μέρει το “λάθος του” ή έστω το κυριότερο πρόβλημα της θεωρίας του (απόσπασμα 2); Πώς είναι δυνατόν να υποστηρίζει κάποιος ότι η ψυχή και το σώμα είναι δύο ανεξάρτητες οντότητες, με τόσο διαφορετική φύση και αυτόνομη λειτουργία, και ταυτόχρονα να διατείνεται ότι επενεργούν πραγματικά η μία πάνω στην άλλη;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ - ΜΟΝΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Το πρόβλημα της σχέσης ψυχής ή νου και σώματος ή αλλιώς πνεύματος και ύλης λύνεται, αν υποθέσουμε ότι, σε τελευταία ανάλυση, δεν υπάρχουν δύο διαφορετικά είδη οντοτήτων και ουσιών, αλλά ένα. Τη θέση αυτή την αποκαλούμε μονισμό, σε αντίθεση με τον δυϊσμό του Πλάτωνα και του Ντεκάρτ. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη μονισμού, τον ιδεαλισμό και τον υλισμό.

1. Ιδεαλισμός

Φιλόσοφοι οι οποίοι θεωρούν ότι η ίδια η έννοια της ύλης είναι δύσκολα κατανοητή χωρίς την αναφορά σε κάποιο πνεύμα οδηγού

Μπέρκλεϋ

νται στο ιδεαλιστικό συμπέρασμα πως οτιδήποτε υπάρχει είναι στην ουσία πνευματικό. Σύμφωνα με τον Μπέρκλεϋ, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, θα έπρεπε να δεχτούμε πως υπάρχουν μόνο πνεύματα και ιδέες μέσα στα πνεύ-

ματα (κεφάλαιο 3.IV.1). Και στην εποχή μας κάποιοι υποστηρίζουν ότι για τη σύγχρονη επιστήμη της φυσικής η κλασική αντίληψη της ύλης, που υποτίθεται πως είναι ανεξάρτητη από τον άνθρωπο-παρατηρητή, έχει πια εγκαταλειφθεί, οπότε δε χρειάζεται να μας απασχολεί η σχέση μεταξύ του νου και των υλικών σωμάτων, εφόσον η βαθύτερη υφή των τελευταίων είναι πνευματική. Έτσι, το πρόβλημα που αντιμετώπιζε ο Ντεκάρτ δεν υφίσταται. Ωστόσο, και για τους περισσότερους επιστήμονες και για τον κοινό νου, είναι πολύ δύσκολο να υιοθετηθεί η άποψη ότι ο κόσμος είναι φτιαγμένος από πνεύμα στο οποίο ενυπάρχει η συνείδηση, με διαφορετικές μορφές και σε διαφορετικούς βαθμούς.

2. Υλισμός (διάφορες παραλλαγές)

Περισσότερο διαδεδομένη στη εποχή μας είναι η υλιστική άποψη, σύμφωνα με την οποία οτιδήποτε υπάρχει είναι υλικό, δηλαδή δε διαθέτει στην αρχική μορφή και στη βαθύτερη υφή του τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συνειδητής εμπειρίας, αυτά με τα οποία ξεκινήσαμε τον μεταφυσικό προβληματισμό μας. Κυριότεροι εκπρόσωποι αυτής της αντίληψης κατά την αρχαιότητα ήταν οι ατομικοί και οι επικούρειοι φιλόσοφοι, ενώ στα νεότερα χρόνια ορισμένοι φιλόσοφοι της εποχής του γαλλικού Διαφωτισμού, όπως ο Λα Μετρί και ο Ντ' Ολμπάχ. Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και μετά την προοδευτική αποδυνάμωση της θρησκευτικής πίστης οι διάφορες υλι-

στικές θεωρίες φαίνεται να κυριαρχούν στη φιλοσοφική σκέψη. Έτσι, εκ πρώτης όψεως, το πρόβλημα της αλληλεπίδρασης νου και σώματος επιλύεται -ή μάλλον αποφεύγεται, όπως και στην περίπτωση του ιδεαλισμού- εφόσον ο νους είναι υλικός και με τον θάνατο του σώματος αποσυντίθεται κι αυτός. Εξακολουθεί όμως να είναι δύσκολο να εξηγηθεί πώς οι ψυχικές ή οι νοητικές ιδιότητες αναδύονται από την ύλη και εμφανίζονται σ' εμάς ως κάτι το άυλο, που θα μπορούσε να υπάρξει από μόνο του. Η ίδια η δυνατότητα του να είναι ένα ον υποκείμενο εμπειρίας μέσα στον φυσικό κόσμο προκαλεί φιλοσοφικά ερωτήματα, η απάντηση των οποίων δεν είναι διόλου προφανής.

Η πιο ακραία μορφή υλισμού, που συχνά ονομάζεται φυσικαλι-

σμός ή θεωρία ταυτότητας, υποστηρίζει ότι κάθε νοητικό συμβάν ταυτίζεται απόλυτα με ένα φυσικό συμβάν, το οποίο οι φυσικές επιστήμες - και ειδικότερα η νευροφυσιολογία- μπορούν να εντοπίσουν στον εγκέφαλό μας. Για παράδειγμα, όταν σκέφτομαι πως “η Αθήνα είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας”, όταν νιώθω πόνο, αγάπη ή θυμό, ή όταν φοβάμαι, γιατί πιστεύω ότι κάτι με απειλεί, δε συμβαίνει τίποτα περισσότερο από τον ερεθισμό κάποιων “νευρώνων” του εγκεφάλου μου. Ορισμένοι μάλιστα υποστηρίζουν ότι οι ίδιες οι έννοιες που χρησιμοποιούμε όσον αφορά το πνεύμα θα εξαλειφθούν σιγά σιγά ως υποκειμενικές και χωρίς κανένα πραγματικό περιεχόμενο. Αντί να λέμε, λόγου χάριν, σκέφτομαι κάτι ή πονάω σε κάποιο σημείο, θα μπο-

ρούμε να χρησιμοποιούμε εκφράσεις όπως: “οι νευρώνες μου α, β ή γ βρίσκονται στην κατάσταση π, ρ ή σ”.

Μια εναλλακτική, αλλά εξίσου απλουστευτική, υλιστική θεωρία, η οποία πριν από λίγες δεκαετίες κυριαρχούσε και στον χώρο της ψυχολογίας, υποστηρίζει πως, όταν ισχυριζόμαστε ότι έχουμε ψυχή, νου ή πνεύμα ή ότι έχουμε κάποια νοητική εμπειρία, ότι πιστεύουμε κάτι ή θέλουμε κάτι, δεν εννοούμε τίποτα άλλο από το ότι τείνουμε να πράξουμε κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο. Επειδή η θεωρία αυτή ανάγει το πνευματικό στοιχείο στην εξωτερική συμπεριφορά ή, καλύτερα, στην τάση μας προς μια συμπεριφορική αντίδραση, ονομάζεται συμπεριφορισμός (ή μπιχεβιορισμός).

Υπάρχουν οπωσδήποτε και άλλα είδη πιο “εκλεπτυσμένου” υλισμού, των οποίων οι βασικές θέσεις ίσως μας φαίνονται πιο πειστικές, εφόσον αναγνωρίζουν πως το ψυχικό, πνευματικό ή νοητικό στοιχείο δεν μπορεί να αναχθεί σε κάτι άλλο. Ωστόσο, αυτές οι υλιστικές προσεγγίσεις δυσκολεύονται να εξηγήσουν, όπως επισημάναμε και παραπάνω, το πώς η υλική βάση - τα άτομα ή η μοριακή σύσταση των κυττάρων, αλλά και οι συνδυασμοί ή οι μετασχηματισμοί τους μέσα από τη φυσική εξέλιξη και την κοινωνική συνύπαρξη των ανθρώπων μπορεί να γεννήσει αυτό που λέμε πνεύμα. Για πολλούς φαίνεται να παραμένει μυστήριο το πώς παράγεται η θεωρητική γνώση μας από τις αισθήσεις και τις λογικές διαδικασίες, το πώς αναπτύσσεται η

γλώσσα, το πώς καταλήξαμε να έχουμε ικανότητες και νοητικά περιεχόμενα τόσο διαφορετικού επιπέδου από εκείνο των ενστικτωδών αντιδράσεων των άλλων ζώων, όπως είναι, για παράδειγμα, οι προθέσεις και οι πεπιοθήσεις μας για το τι είναι σωστό και τι εσφαλμένο στη σκέψη και στην πράξη.

Ορισμένοι φιλόσοφοι με υλιστική διάθεση, ακολουθώντας τον Σπινόζα τον μεγάλο Ολλανδό φιλόσοφο του 17ου αιώνα, ισχυρίζονται ότι θα έπρεπε να υιοθετήσουμε μια θεωρία διπλής όψης (ή δύο όψεων). Η θεωρία αυτή δέχεται τελικά μόνο ένα είδος φυσικών οντοτήτων, των οποίων όμως η ουσία έχει δύο διαφορετικά, αναπόσπαστα συνδεδεμένα είδη ιδιοτήτων, τις πνευματικές και τις υλικές.

Άντι Γουόρχολ **Αυτοπροσωπογραφία, 1964, Νέα** **Υόρκη, Ίδρυμα Άντι Γουόρχολ**

Κανένα από αυτά τα δύο είδη ιδιοτήτων δεν έχει οντολογική προτεραιότητα, αλλά αποτελούν τις δύο όψεις ενός ενιαίου πράγματος, του οποίου η μία όψη αντιστοιχεί απόλυτα στην άλλη και δεν μπορεί να υπάρξει από μόνη της. Εκείνο πάντως που έχει σημασία εδώ είναι ότι η νοητική διάσταση του ανθρώπου δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη σωματική.

Τα τελευταία χρόνια, με την ανάπτυξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, έχει προταθεί ένα μοντέλο της συνείδησης που την παρομοιάζει με το λογισμικό (software) ενός υπολογιστή, ενώ το σώμα παρομοιάζεται με το υλικό από το οποίο είναι φτιαγμένος ο υπολογιστής (hardware). Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, εκείνο που ονομάζουμε ψυχή, πνεύμα ή νου δεν είναι τίποτα περισσότερο από το σύνολο των λειτουργιών επεξεργασίας “εισερχόμενων δεδομένων” (εισροών: input) -δηλαδή των αισθητηριακών ερεθισμάτων- και “παραγωγής αντιδράσεων” (εκροών: output) του οργανισμού - δηλαδή των συμπεριφορικών εκδηλώσεων και πράξεων. Ακριβέστερα μάλιστα, θα έπρεπε να αναφερόμαστε στο σύνολο των ικανοτήτων για την ε-

πιτέλεση τέτοιων λειτουργιών - γι' αυτόν τον λόγο και η συγκεκριμένη θεωρία για την υφή του πνευματικού στοιχείου ονομάζεται λειτουργισμός. Πρόκειται για μια υλιστική θεωρία, εφόσον το “πρόγραμμα” των συνειδησιακών λειτουργιών δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί χωρίς υλική πραγμάτωση ή ενσωμάτωση, μπορεί όμως να υπάρχουν υλικές ενσωματώσεις διαφορετικών ειδών και μορφών. Σύμφωνα με τον λειτουργισμό, συνείδηση μπορούν να “παραγάγουν- ” όχι μόνο τα ανθρώπινα κύτταρα και η οργανική ύλη, αλλά και τα ηλεκτρονικά κυκλώματα ενός ρομπότ (βλ. παρακάτω την πέμπτη ενότητα).

Ρενέ Μαγκρίτ,

Ο απατηλός καθρέφτης, 1915.

Ο Μαγκρίτ παίζει το δικό του παιχνίδι της αντιστροφής και αμφισβητεί τι είναι "έξω" και τι είναι "μέσα". Το υπερμέγεθες ανθρώπινο μάτι, αντί να μας επιτρέπει να δούμε τι βρίσκεται μέσα στο εσωτερικό της ανθρώπινης ψυχής, αντανακλά αυτό που βρίσκεται έξω, δηλαδή έναν ουρανό με σύννεφα.

Ωστόσο, το πρόβλημα της υφής του νου και της προέλευσής του - και το συναφές πρόβλημα της σχέσης νου και σώματος φαίνεται να μην μπορεί να επιλυθεί ικανοποιητικά ούτε δέχεται κανείς εύκολα πως η συνείδηση δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα σύνολο υπολογιστικών λειτουργιών. Έτσι, πολλά ερωτήματα παραμένουν ανοικτά, ενώ οι περισσότερες από τις πιο δημοφιλείς υλιστικές θεωρίες δεν παρέχουν επαρκείς απαντήσεις, λόγω χάριν για την πλήρη κατανόηση της εμπειρίας άλλων ανθρώπινων νόων ή της ενδεχόμενης συνείδησης μορφών ζωής διαφορετικών από την ανθρώπινη (ζώων, μηχανών, ίσως εξωγήινων όντων).

Ορισμένοι φιλόσοφοι πιστεύουν πως αυτό συμβαίνει επειδή οι απα-

ντήσεις που αναζητούμε ξεπερνούν τα όρια των γνωστικών και των νοητικών μας ικανοτήτων. Άλλοι υποστηρίζουν ότι θα προσεγγίσουμε την αλήθεια σε αυτά τα ζητήματα, αν πάψουμε τελείως να χρησιμοποιούμε τις έννοιες και τις αντιλήψεις περί των ξεχωριστών πνευματικών και σωματικών μας ιδιοτήτων, έννοιες και αντιλήψεις που έχουμε κληρονομήσει από τον Ντεκάρτ και από τις οποίες δεν μπορούμε πραγματικά να απαλλαγούμε στις αναλύσεις μας, ακόμη κι όταν ασπαζόμαστε υλιστικές θεωρίες. Σε κάθε περίπτωση, η αποδοχή του υλισμού έχει τον αντίκτυπό της και στο πώς αντιλαμβανόμαστε γενικότερα τη θέση μας μέσα στον κόσμο και στο ποια θα είναι η τοποθέτησή μας απέναντι σε άλλα μεγάλα μεταφυσικά προβλήματα. Ένα τέτοιο

σημαντικό πρόβλημα είναι, για παράδειγμα, το αν και κατά πόσο μπορούμε να διαθέτουμε ελευθερία βούλησης μέσα σε ένα υλικό σύμπαν που διέπεται μόνο από φυσικούς, ντετερμινιστικούς νόμους.

Τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο περίπλοκα, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι άνθρωποι διαθέτουν προσωπική ταυτότητα, που αποδίδεται σε κάθε ξεχωριστό άτομο ως μοναδικό συνεχές ον, το οποίο, υπό μία έννοια, παραμένει το ίδιο, όσο κι αν αλλάζει μέσα στον χρόνο. Εδώ πρέπει να αναφερθούμε για λίγο στα κριτήρια που μπορούν να εφαρμοστούν για την αναγνώριση αυτής της ταυτότητας και από τη σκοπιά του ίδιου του υποκειμένου και από εκείνη του τρίτου προσώπου, ενός αντικειμενικού παρατηρητή, όπως επίσης πρέπει να διε-

ρευνήσουμε τη σχέση αυτών των κριτηρίων με σωματικά και πνευματικά χαρακτηριστικά. Εκτός λοιπόν από το τι είδους όντα είμαστε, πρέπει να μας ενδιαφέρει και το ποια ακριβώς άτομα είμαστε και πώς το γνωρίζουμε, ζητήματα τα οποία θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Είναι προφανές ότι τα πράγματα που αντιλαμβάνομαι είναι οι δικές μου ιδέες και ότι μια ιδέα δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο αν βρίσκεται σε έναν νου...”

(George Berkeley, Τρεις διάλογοι μεταξύ Ύλα και Φιλόνου, μτφρ.

Σ. Δημόπουλος, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 79)

2. “Αυτό που συνέβη είναι το εξής: Οι βιολόγοι, που κάποτε αξίωναν

για την ανθρώπινη νόηση μια προνομιούχο θέση μέσα στην ιεραρχία της φύσης, έχουν προσεγγίσει αμετάκλητα τις θέσεις του σκληροπυρηνικού υλισμού που χαρακτήριζε τη φυσική του 19ου αιώνα. Παράλληλα, οι φυσικοί, αντιμετωπίζοντας ακαταμάχητες πειραματικές αποδείξεις, άρχισαν να απομακρύνονται από τα αυστηρά μηχανιστικά μοντέλα του σύμπαντος, υιοθετώντας μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η νόηση παίζει ουσιαστικό ρόλο σε όλα τα φυσικά συμβάντα. Είναι σαν αυτοί οι δύο γνωστικοί κλάδοι να κινούνται πάνω σε δύο τρένα που τρέχουν με ιλιγγιώδη ταχύτητα προς αντίθετες κατευθύνσεις, χωρίς να αντιλαμβάνεται το καθένα τι συμβαίνει στην παράπλευρη σιδηροδρομική γραμμή”.

(Harold Morowitz, “Ξαναανακαλύπτοντας τη νόηση”, στο Douglas Hofstadter και Daniel Dennett (επιμ.), Το εγώ της νόησης, μτφρ. Μ. Αντωνοπούλου, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1993, σ. 47)

Χόπερ, Δωμάτιο στο Μπρούκλιν, 1932, Βοστώνη, Μουσείο Καλών Τεχνών. Σ' ένα άχρονο περιβάλλον, μια γυναίκα κάθεται σε μια κουνιστή πολυθρόνα, ανώνυμη όπως και τα ίδια τα κτήρια.

3. “Το πρόβλημα που μας ενδιαφέρει σε ό,τι αφορά τους άλλους νόες δεν είναι το γνωσιολογικό πρόβλημα, πώς μπορώ να γνωρίζω ότι οι άλλοι άνθρωποι δεν είναι ζόμπι. Είναι το εννοιολογικό πρόβλημα, πώς μπορώ να κατανοήσω την απόδοση νοητικών καταστάσεων σε άλλους. Και αυτό με τη σειρά του είναι το πρόβλημα του πώς μπορώ να συλλάβω τον νου μου απλώς ως ένα από τα πολλά παραδείγματα νοητικών φαινομένων που εμπεριέχονται εντός του κόσμου”. (Thomas Nagel, Η θέα από το πουθενά, μτφρ. Χ. Σταματέλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000, σ. 41)

4. “Ο λειτουργισμός, κληρονόμος του συμπεριφορισμού, προσπαθεί και αυτός να καλύψει θεωρητικά το νόημα των εκφράσεων του διανοη-

τικού λεξιλογίου επικαλούμενος εντέλει εξωτερικά συμβάντα (ερεθίσματα και συμπεριφορά), αποφεύγοντας ωστόσο τις παγίδες του συμπεριφορισμού. Αντίθετα από τον συμπεριφορισμό, ο λειτουργισμός αναγνωρίζει ότι οι νοητικές καταστάσεις είναι “εσωτερικές” καταστάσεις. Όμως τον ιδιαίτερο νοητικό χαρακτήρα τον προσδίδει στις εσωτερικές καταστάσεις όχι μια εγγενής ιδιότητά τους, αλλά το ότι έχουν ορισμένες αιτιακές σχέσεις. Πρώτα πρώτα, σχέσεις με εξωτερικά συμβάντα, όπως “εισροές” ερεθισμάτων και συμπεριφορικές “εκροές” και, δεύτερον, σχέσεις με άλλες εσωτερικές καταστάσεις. Έτσι ο λειτουργισμός δεν παραγνωρίζει την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε εσωτερικές καταστάσεις”. (Alvin Goldman, Γνωσιοεπιστήμη:

Φιλοσοφικές εφαρμογές, μτφρ. Γ. Μαραγκός, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1998, σ. 95)

5. “Εκείνο που διαπιστώνουμε στην ιστορία του υλισμού είναι μια επαναλαμβανόμενη αμηχανία του ανάμεσα στην ανάγκη, από τη μια, να παρουσιάσει μία ερμηνεία της πραγματικότητας που να μην περιέχει οποιαδήποτε αναφορά σε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της νόησης, όπως η συνείδηση και η υποκειμενικότητα, και στην ανάγκη, από την άλλη, να συμπεριλάβει τις “διαισθήσεις” μας σχετικά με τον νου και τη νόηση. Είναι φυσικά αδύνατον να κάνει και τα δύο. [...] Υπάρχει κάτι το εξαιρετικά θλιβερό σε όλη αυτή την ιστορία, γιατί φαίνεται να είναι άχρηστη και χωρίς νόημα. Βασίζεται ολόκληρη στη λανθασμένη υπόθεση ότι η άποψη πως η

πραγματικότητα είναι αποκλειστικά φυσική-υλική είναι ασυμβίβαστη με την άποψη ότι ο κόσμος μας περιέχει πράγματι και υποκειμενικές (“ποιοτικές”, “προσωπικές”, “συναισθηματικές-συγκινησιακές”, “άυλες”, “μη φυσικές”) συνειδησιακές καταστάσεις, όπως οι σκέψεις και τα αισθήματα”.

(John Searle, Ανακαλύπτοντας ξανά τον νου, μτφρ. Μ. Κορνήλιος, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1997, σ. 74)

6. “Δυϊσμός είναι η άποψη ότι συνιστάμεθα από ένα σώμα συν μία ψυχή και ότι η νοητική μας ζωή συντελείται μέσα στην ψυχή μας. Φυσικαλισμός είναι η άποψη ότι η νοητική μας ζωή έγκειται σε φυσικές λειτουργίες μέσα στον εγκέφαλό μας. Μια άλλη δυνατότητα είναι ότι

η νοητική μας ζωή συντελείται μέσα στον εγκέφαλό μας, ωστόσο όμως όλες αυτές οι εμπειρίες, τα αισθήματα, οι σκέψεις και οι επιθυμίες δεν είναι φυσικές λειτουργίες μέσα στον εγκέφαλό μας.

Άντι Γουόρχολ, Αυτοπροσωπογρά-
φια, 1967, Νέα Υόρκη, Ίδρυμα Άντι
Γουόρχολ. Πρόκειται για μια σχεδόν
εξιδανικευμένη εικόνα αρκετά αντι-
φατική για τον Γουόρχολ, ο οποίος
πάντοτε υποστήριζε ότι αυτό ήταν
έξω από τις προθέσεις του και συχνά
παρουσίαζε εικόνες του εαυτού του
κάθε άλλο παρά σοβαροφανείς.

Αυτό θα σήμαινε ότι η γκρίζα μάζα από δισεκατομμύρια νευρικά κύτταρα μέσα στο κρανίο μας δεν είναι απλώς ένα φυσικό αντικείμενο. Έχει πλήθος φυσικές ιδιότητες - μεγάλα ποσά χημικής και ηλεκτρικής ενέργειας εκλύονται μέσα σ' αυτή τη μάζα- αλλά έχει επιπλέον και νοητικές λειτουργίες, που συντελούνται μέσα σ' αυτήν.[...] Η άποψη ότι ο εγκέφαλος είναι η έδρα της συνείδησης, αλλά ότι οι συνειδητές καταστάσεις του δεν είναι απλώς φυσικές καταστάσεις, καλείται θεωρία διπλής όψης. Αποκαλείται έτσι, επειδή σημαίνει πως, όταν δαγκώνουμε ένα κομμάτι σοκολάτας, αυτό προκαλεί στον εγκέφαλό μας μια κατάσταση ή λειτουργία με δύο όψεις: μία φυσική ό-ψη που συνεπάγεται ποικίλες χημι

κές και ηλεκτρικές μεταβολές και μία νοητική όψη - την εμπειρία του αρώματος της σοκολάτας. Όταν συντελείται αυτή η λειτουργία, ένας επιστήμονας που θα κοίταζε μέσα στον εγκέφαλό μας θα ήταν σε θέση να παρατηρήσει τη φυσική όψη, αλλά εμείς θα ήμασταν εκείνοι που θα υφίσταντο, εκ των έσω, τη νοητική όψη: εμείς θα είχαμε την αίσθηση ότι γευόμαστε σοκολάτα. Αν αυτό ήταν αλήθεια, τότε ο ίδιος ο εγκέφαλός μας θα είχε μία εσωτερική όψη, που δε θα μπορούσε να την προσεγγίσει ένας εξωτερικός παρατηρητής ακόμη και με την ανατομία”.

(Thomas Nagel, Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα, μτφρ. Χ. Μιχαλοπούλου-Βέικου, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1989, σ. 40, 42-46)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να συζητήσετε με ποια επιχειρήματα θα μπορούσε να υποστηριχτεί η εκ πρώτης όψεως παράδοξη θέση του ιδεαλισμού. Να αναζητήσετε με τη βοήθεια του καθηγητή σας διαφορετικές σημασίες και μορφές ιδεαλισμού στην ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας.

2. Να συζητηθούν συγκριτικά οι διάφορες υλιστικές θεωρίες για τη σχέση νου και σώματος. Ποια σας φαίνεται πειστικότερη και γιατί;

3. Γιατί θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι καμία από τις σύγχρονες υλιστικές θεωρίες δεν επιλύει ικανοποιητικά το πρόβλημα της κατανόησης των φαινομένων της συνείδησης;

**Σωτήρης Σόρογκας,
Η μητέρα μου, 1982.**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Οι συνειδητές εμπειρίες, που μας κάνουν αφενός να σκεφτούμε ότι διαθέτουμε νου και αφετέρου να προβληματιστούμε για τη φύση του νου και τη σχέση του με το σώμα, χαρακτηρίζονται από κάποια ενότητα. Ο καθένας από μας νιώθει ως ένα ενιαίο υποκείμενο στο οποίο μπορούν να αποδοθούν αυτές οι εμπειρίες και το εκφράζει λέγοντας, για παράδειγμα: “εγώ” πονάω ή πιστεύω ή επιθυμώ κάτι. Αμέσως προκύπτουν κάποια ερωτήματα, που θα μπορούσαμε να τα αποκαλέσουμε φιλοσοφικά και ειδικότερα μεταφυσικά -εφόσον προϋποθέτουν τη διερεύνηση βασικών εννοιών τις οποίες χρησιμοποιούμε για τη βαθύτερη κατανόηση της -

πραγματικότητας και δεν μπορούν να απαντηθούν άμεσα από τις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες. Πώς γίνεται ένα πρόσωπο να αλλάξει από τη γέννηση έως τον θάνατό του και όμως να παραμένει το ίδιο; Σε τι συνίσταται η σταθερή ταυτότητά του; Ποιος είναι ο φορέας των ιδιαίτερων γνωρισμάτων που το κάνουν να ξεχωρίζει όχι μόνο από όλα τα άλλα όντα μέσα στον κόσμο, αλλά, ειδικότερα, από τους άλλους ανθρώπους; Τι παραπάνω προσθέτει στον προσδιορισμό αυτής της ταυτότητας η σύλληψή της από το υποκείμενο που στρέφεται στον εαυτό του και λέει “εγώ”;

Μια πρώτη, εύκολη απάντηση που θα μπορούσε να δοθεί είναι πως η ταυτότητά μας καθορίζεται κυρίως από το σώμα μας. Όσο κι αν αυτό αλλάζει, όσο κι αν η όψη

μας μπορεί να είναι αγνώριστη στο τέλος της ζωής μας, διατηρείται κάποια συνέχεια στα κύτταρά μας και στον γενετικό τους κώδικα, το DNA τους, από το οποίο μπορούν να ταυτοποιηθούν και οι απόγονοί μας. Θα ήταν βέβαια πιθανόν να αλλάξουν πολλά όργανα του σώματός μας - και με την εξέλιξη των μεταμοσχεύσεων ίσως γίνουν δυνατές καταστάσεις που παλιότερα αποτελούσαν σενάρια επιστημονικής φαντασίας. Εκείνο που οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν πως δεν μπορεί να αλλάξει, χωρίς να αλλάξει ο ίδιος ο άνθρωπος, είναι ο εγκέφαλός του. Αν δηλαδή γινόταν δυνατή η μεταμόσχευση εγκεφάλου, όπως γίνεται σήμερα μεταμόσχευση καρδιάς, θα λέγαμε ότι εκείνος που δέχτηκε τον νέο εγκέφαλο δεν είναι ο ίδιος άνθρω-

πος με πριν, πέρα από τις ενδεχόμενες μερικές αλλοιώσεις και νευροχειρουργικές επεμβάσεις που έχει υποστεί. Αν καταστραφεί ο εγκέφαλος κάποιου νέου άντρα A και το σώμα του διατηρηθεί στη ζωή χάρη στη μεταμόσχευση του ζωντανού εγκεφάλου της ηλικιωμένης γυναίκας B, της οποίας το υπόλοιπο σώμα έχει νεκρωθεί, θα δεχτούμε μάλλον πως ο A δεν υπάρχει πια και η B συνεχίζει να ζει με το σώμα ενός άλλου.

Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι δυϊστές φιλόσοφοι, όπως ο Ντεκάρτ, νόμιζαν ότι η έδρα της ψυχής πρέπει να βρίσκεται στον εγκέφαλο. Γι' αυτούς ωστόσο τους φιλοσόφους φορέας της ταυτότητας είναι η άυλη ψυχή, η οποία επιβιώνει και μετά τον θάνατο του σώματος και του εγκεφάλου. Η πειστικότερη ίσως

θεωρία την οποία θα μπορούσαν να δεχτούν και οι δυϊστές και οι μονιστές είναι αυτή που υποστηρίζει πως εκείνο που συνιστά την προσωπική ταυτότητα είναι η συνέχεια της μνήμης μέσα στον χρόνο. Έτσι, εφόσον για τους υλιστές είναι προφανές ότι οι αναμνήσεις αποθηκεύονται κατά κάποιον τρόπο στον εγκέφαλο, η καταστροφή του εγκεφάλου σημαίνει και την καταστροφή του υποκειμένου, στο οποίο οι φιλόσοφοι αυτοί προσδίδουν ενιαία ταυτότητα. Και οι σύγχρονες επιστήμες της νευροφυσιολογίας και της ψυχολογίας επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι οι σοβαρές διαταραχές της προσωπικότητας συμβαίνουν όταν ένα υποκείμενο χάσει τη δυνατότητα να συλλαμβάνει τον εαυτό του ως ένα ενιαίο ον μέσα από τις αναμνήσεις του, οι οποίες πρέπει

να είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους με μια στοιχειώδη συνέχεια επαρκούς διάρκειας. Ορισμένοι μάλιστα φιλόσοφοι, ξεκινώντας από τη μελέτη της λογοτεχνίας, παρομοιάζουν την ενότητα μιας προσωπικής ιστορίας ζωής με την ενότητα μιας λιγότερο ή περισσότερο εκτενούς μυθιστορηματικής αφήγησης.

Επομένως, αν κατορθώναμε να αποθηκεύσουμε αυτές τις κατάλληλα συνδεδεμένες αναμνήσεις μας (όπως ενδεχομένως θα μπορούσε να γίνει στα αρχεία ενός υπολογιστή), θα ήμασταν ίσως σε θέση να διασώσουμε την ίδια προσωπική ταυτότητα μεταφέροντας αυτές τις αναμνήσεις και σε έναν άλλον εγκέφαλο. Οι οπαδοί του λειτουργισμού, που εμπνέονται σε μεγάλο βαθμό από το υπολογιστικό μοντέλο του νου, φαίνεται να δέχονται

αυτή τη δυνατότητα, κάτι που δε συμβαίνει με υποστηρικτές άλλων μορφών υλισμού. Το κρίσιμο όμως ερώτημα που παραμένει αναπάντητο είναι αν πρέπει να προϋπάρχει κάποιος ανεξάρτητος, ενιαίος παράγοντας, όπως αντιλαμβάνονταν την ψυχή οι δυϊστές, για να ενοποιηθούν συνειδητά και με τον σωστό τρόπο οι αναμνήσεις, να τις αναγνωρίσει δηλαδή ένα υποκείμενο ως συνεχόμενες, αλλά και ως δικές του.

Εκείνο που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι η προσωπική ταυτότητα δεν είναι πλήρως και εξαρχής “δεδομένη”, αλλά συγκροτείται και αναγνωρίζεται σε σημαντικό βαθμό στη βάση μιας σειράς υποκειμενικών, αλλά και αντικειμενικών κριτηρίων - που ίσως περιλαμβάνουν και εξωτερικά, σωματικά, χα-

ρακτηριστικά. Για να αρχίσει να έχει αυτοσυνειδησία κάποιο υποκείμενο, πρέπει να μπορεί να διακρίνει τον εαυτό του από τον υπόλοιπο κόσμο, γεγονός που σημαίνει ότι, πέρα από τις άυλες σκέψεις του, χρειάζεται μάλλον να συλλαμβάνει τον εαυτό του, για κάποια τουλάχιστον φάση της ζωής του, και ως ένσαρκο νου. Χωρίς τελικά την αναφορά σε κάτι που να μοιάζει με σωματική διάσταση φαίνεται πως δεν μπορούμε να εξατομικεύσουμε τα ανθρώπινα όντα, δηλαδή να τα ξεχωρίσουμε το ένα από το άλλο, και να τους αποδώσουμε σταθερή προσωπική ταυτότητα.

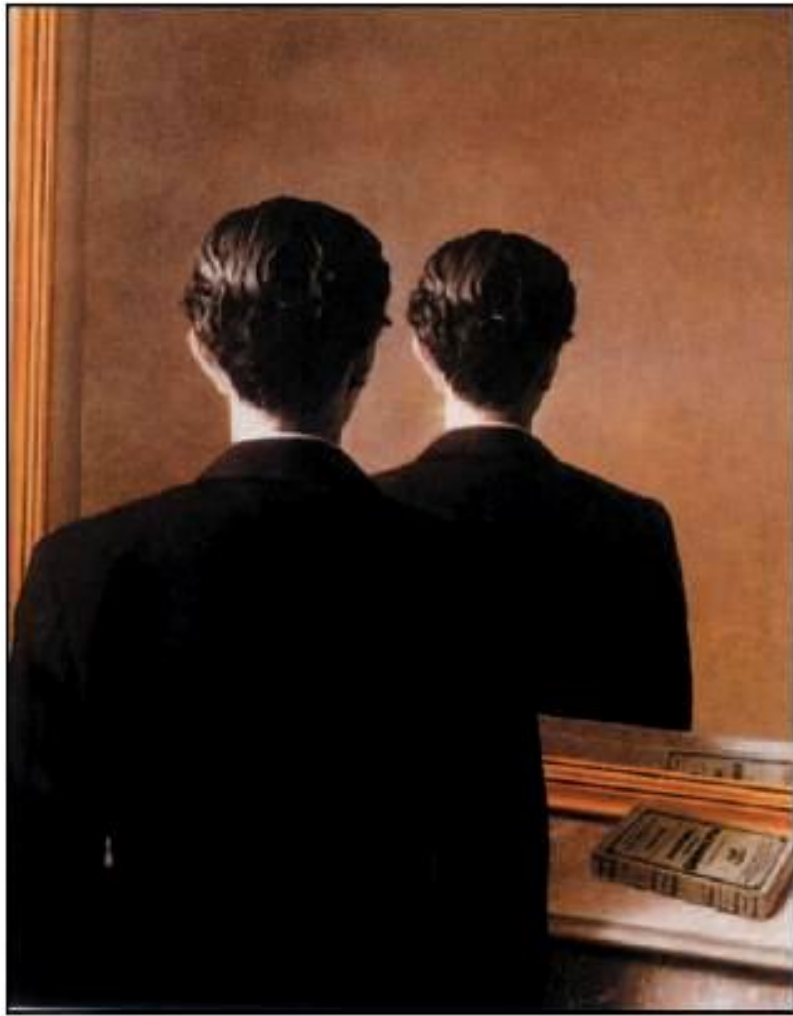

Ρενέ Μαγκρίτ, Γκολκόντα, 1953.

"Εδώ υπάρχει ένα πλήθος διαφορετικών ανθρώπων. Όταν σκέφτεσαι ένα πλήθος ανθρώπων, δεν σκέφτεσαι ένα συγκεκριμένο άτομο. Έτσι λοιπόν, αυτοί οι άνθρωποι είναι όλοι ντυμένοι με τον ίδιο τρόπο, όσο πιο απλά γίνεται, έτσι που να παραπέμπουν στην έννοια του πλήθους." Ο άνθρωπος με το καπέλο είναι ο κ. Μέσος όρος σε όλη την ανωνυμία του. Κι εγώ φοράω καπέλο.

Δεν έχω καμιά ιδιαίτερη επιθυμία να ξεχωρίζω από το πλήθος" Ρενέ Μαγκρίτ.

Όπως και να έχει το πράγμα, η συζήτηση για το συναρπαστικό φιλοσοφικό πρόβλημα της ταυτότητας κάθε ανθρώπινου υποκειμένου συνεχίζεται διευρύνεται μάλιστα μέσα από τις αναφορές σε διαφορετικά επίπεδα καθορισμού των λιγότερο ή περισσότερο ουσιωδών γνωρισμάτων που μας κάνουν να είμαστε αυτοί που είμαστε. Αυτά τα γνωρίσματα αφορούν το φύλο μας, την οικογένεια, τις προσωπικές μας σχέσεις και την ένταξή μας σε διάφορες κοινωνικές, εθνικές, πολιτισμικές και επαγγελματικές ομάδες.

Ρενέ Μαγκρίτ, Απαγορεύεται η αντιγραφή (Προσωπογραφία του Edward James), 1937. Οι σκηνές με καθρέφτες είναι μοτίβο που επαναλαμβάνεται συχνά στη ζωγραφική του Μαγκρίτ. Το βλέμμα του θεατή, όταν κοιτάζει στον καθρέφτη, δεν αντανακλάται.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Ο εαυτός είναι αυτό το σκεπτόμενο πράγμα που διαθέτει συνείδηση (δεν έχει σημασία από ποια ουσία είναι φτιαγμένο, πνευματική ή υλική, απλή ή σύνθετη), μπορεί να έχει την αίσθηση ή τη συναίσθηση της ηδονής και του πόνου, είναι ικανό για ευτυχία ή δυστυχία, και έτσι νοιάζεται για τον εαυτό του, όσο εκτείνεται αυτή η συνείδηση. [...] Είναι η συνείδηση η οποία συνοδεύει την ουσία, όταν ένα τμήμα χωρίζεται από ένα άλλο, που κάνει να υπάρχει το ίδιο πρόσωπο και συνιστά αυτόν τον αναπόσπαστο εαυτό. [...] Αυτό με το οποίο η συνείδηση του παρόντος σκεπτόμενου πράγματος μπορεί να ενωθεί αποτελεί το ίδιο πρόσωπο και τον ίδιο εαυτό [...] και διακρίνει τον εαυτό του από όλα τα άλλα σκεπτόμε

να πράγματα· σ’ αυτό και μόνο συνίσταται η προσωπική ταυτότητα, δηλαδή η ταυτότητα ενός ορθολογικού όντος: και όσο μπορεί να επεκταθεί αυτή η συνείδηση προς τα πίσω [ως μνήμη] σε οποιαδήποτε παλιά πράξη ή σκέψη, τόσο φτάνει η ταυτότητα αυτού του προσώπου· είναι ο ίδιος εαυτός τώρα όπως ήταν και τότε· και από τον ίδιο εαυτό με τον οποίο στοχάζεται κανείς τώρα το παρελθόν είχε γίνει και εκείνη η πράξη...” (John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* [Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση], Clarendon Press, Οξφόρδη 1975, κεφ. 27, §17, 9)

2. “Είμαι σώμα και ψυχή”, αυτό λέει το παιδί. Και γιατί να μη μιλούμε σαν τα παιδιά; Αλλά εκείνος που έχει ξυπνήσει, εκείνος που ξέρει, λέει: “είμαι σώμα πέρα για πέρα,

και τίποτε άλλο· και η ψυχή δεν είναι παρά μια λέξη για κάτι που ανήκει στο σώμα”. [...] “Εγώ” λες και είσαι περήφανος για τη λέξη αυτή. Αλλά το μεγαλύτερο, το οποίο δε θέλεις να πιστέψεις, είναι το σώμα σου και το μεγάλο λογικό του: αυτό δε λέει εγώ, αλλά το κάνει. [...] Πίσω από τις σκέψεις και τα αισθήματά σου, αδελφέ μου, στέκεται ένας ισχυρός αφέντης, ένας άγνωστος σοφός -ονομάζεται εαυτός. Μέσα στο σώμα σου κατοικεί αυτός, το σώμα σου είναι αυτός...”

(Φρίντριχ Νίτσε, 'Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 33)

Νίτσε

3. “Κατά τη διατύπωση του Τζον Πέρι Μπάρλοου [...] η ηλεκτρονική μεθόριος είναι “ένας κόσμος που είναι συνάμα παντού και πουθενά, αλλά δεν είναι εκεί που ζουν τα σώματα”. [...] Ποιος δε θα ευχαριστιόταν να γίνει ένα ασώματο ον που να μπορεί να είναι οπουδήποτε στο σύμπαν και να κάνει αντίγραφα ασφαλείας του εαυτού του, για να αποφύγει τον τραυματισμό και τον θάνατο; Οι οραματιστές του διαδικτύου και πολλοί άλλοι θα ευχαριστιούνταν αν απαλλάσσονταν από τις δυσμορφίες την κατάθλιψη,

την αρρώστια, τα γηρατειά και τον θάνατο. [...] Συνεπώς το ζήτημα που πρέπει να αντιμετωπίσουμε είναι το εξής: Άραγε μπορούμε να τα καταφέρουμε χωρίς το σώμα μας; Άραγε το σώμα είναι απλώς το υπόλειμμα της καταγωγής μας από το ζώο – ένας περιορισμός της ελευθερίας μας, που η ανθρώπινη φυλή είναι τώρα σε θέση να αποβάλλει [...] ή μήπως το σώμα παίζει κρίσιμο ρόλο στην πνευματική και διανοητική μας ζωή, όπως ισχυρίζεται ο Νίτσε; Αν έχει δίκιο ο Νίτσε, τότε το υποτιθέμενο μεγαλύτερο πλεονέκτημα του διαδικτύου, η απελευθέρωσή μας από τα όρια που μας επιβάλλει το σώμα μας, αποτελεί, κατά ειρωνικό τρόπο, και την αχίλλειο πτέρνα του”.

(Hubert Dreyfus, Το διαδίκτυο,

**μτφρ. Π. Μπουρλάκις, εκδ. Κριτική,
Αθήνα 2003, σ. 26-30)**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί σε περιπτώσεις βαριάς αμνησίας ή σχιζοφρένειας φαίνεται το υποκείμενο της εμπειρίας να έχει “χάσει τον εαυτό του”;

2. “Για να καταλάβεις τον εαυτό σου, πρέπει ένας άλλος να σε καταλάβει. Για να σε καταλάβει ο άλλος, πρέπει να καταλάβεις τον άλλον”

(Thomas Hora, “Tao, Zen and Existential Psychotherapy” Psychologia 2, 1959, σ. 237). Σχολιάστε τον αφορισμό αυτόν.

3. “Μια κουλτούρα κατ’ αρχήν καθορίζει κανόνες. Έτσι, ενώ για τη φύση οτιδήποτε συμβαίνει είναι φυσικό, η κουλτούρα αυτοκαθορίζεται

και λέει τι είναι κάτι άλλο, τι δεν ανήκει σ' αυτή, δηλαδή τι είναι λάθος ή “βάρβαρο”, αλλότριο. Το πρώτο πράγμα που κάνει μια κουλτούρα είναι να τραβήξει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο εμείς και στο οι άλλοι” (Umberto Eco, Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή, μτφρ. Α. Τσοπάνογλου, Αθήνα 1985, σ. 70) Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα, η κουλτούρα αυτοκαθορίζεται με διαχωρισμούς του τύπου “εμείς - οι ‘άλλοι’”. Οι πολιτισμικοί διαχωρισμοί του τύπου εμείς/οι άλλοι διαφοροποιούν απλώς τους ανθρώπους, ή μήπως ταυτόχρονα τους μειώνουν ή τους απορρίπτουν, όπως συμβαίνει στις φυλετικές, θρησκευτικές ή εθνοτικές διακρίσεις;

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

1. Μηχανή και νους

Πολλή συζήτηση γίνεται στην εποχή μας πάνω στο θέμα της τεχνητής νοημοσύνης. Υπάρχουν άραγε “σκεπτόμενες ή έξυπνες μηχανές”, “ηλεκτρονικοί εγκέφαλοι”, “τεχνητή νοημοσύνη” κτλ.; Έχει νόημα αυτό το ερώτημα ή το μόνο που κάνουμε είναι να αποδίδουμε - χωρίς να έχουμε το δικαίωμα - καθαρά ανθρώπινες ιδιότητες σε μηχανές; Πριν δούμε αν το ερώτημα νομιμοποιείται να απαντηθεί, θα πρέπει να καθορίσουμε τι εννοούμε με τους όρους “μηχανή” και “νόηση”.

Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, Ο άσωτος υιός, 1922, Μιλάνο, Δημοτικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Στο πίνακα οι δυο μορφές που ανήκουν στον κόσμο της Μεταφυσικής Ζωγραφικής συμβολίζουν: τον πατέρα που φορά πέτρινο μανδύα και το γιο-ανδρείκελο ο οποίος είναι εντελώς τεχνητός, εκτός από το χέρι που ακουμπά στον ώμο του πατέρα του.

Αν, για παράδειγμα, το ουσιαστικό χαρακτηριστικό μιας μηχανής είναι ότι έχει κατασκευαστεί από τον άνθρωπο, τότε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ένας κλωνοποιημένος άνθρωπος δεν είναι άνθρωπος αλλά μηχανή. Λίγοι όμως σήμερα θα υποστήριζαν κάτι τέτοιο. Είναι άραγε τόσο ουσιαστικό να αποτελείται η μηχανή από μέταλλα και πλαστικό και όχι από σάρκα και οστά; Τι είναι, από την άλλη μεριά, ο άνθρωπος; Ο Αριστοτέλης όριζε τον άνθρωπο ως “έλλογο ον”, δηλαδή ένα ον με νοημοσύνη. Ας υποθέσουμε ότι υπάρχουν εξωγήινα όντα με νοημοσύνη. Είναι αυτά άνθρωποι; Ας υποθέσουμε επίσης ότι υπάρχουν μηχανές με νοημοσύνη. Θα πρέπει να θεωρηθούν άνθρωποι, σύμφωνα με τον ορισμό μας, ή θα πρέπει να αλλάξουμε τον ορι-

σμό; Όλα αυτά είναι σημαντικά ερωτήματα, που ίσως θα χρειαστεί να τα αντιμετωπίσουμε κάποτε.

Επειδή όλη η συζήτηση στις μέρες μας για το θέμα της τεχνητής νοημοσύνης εστιάζεται σε ένα ιδιαίτερο είδος μηχανών, στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές ή εγκεφάλους, μπορούμε να μείνουμε μόνο σ' αυτές τις μηχανές. Ας περάσουμε όμως στο θέμα της νοημοσύνης. Με τον όρο “νοημοσύνη” εννοούμε ένα σύνολο ανθρώπινων ικανοτήτων που εστιάζονται κυρίως στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Τέτοιες ικανότητες είναι η υπολογιστική και η λογική ικανότητα, η γλωσσική ικανότητα, η φαντασία, η κρίση κτλ. Ας υποθέσουμε ότι εμείς γνωρίζουμε ή πιστεύουμε βαθιά μέσα μας ότι έχουμε αυτές τις ικανότητες στις οποίες βασίζονται η γνώση και οι

πράξεις μας. Μπορούμε όμως να γνωρίζουμε ότι τις έχουν και οι άλλοι συνάνθρωποί μας; Η απάντηση είναι ότι φαίνεται πως μπορούμε, αφού και οι άλλοι άνθρωποι χρησιμοποιούν τις ίδιες λέξεις, εκφράσεις, χειρονομίες μ' εμάς και συμπεριφέρονται εν γένει με παρόμοιο μ' εμάς τρόπο σε αντίστοιχες περιπτώσεις. Έστω τώρα ότι είναι δυνατόν να κατασκευαστεί μια μηχανή που θα μιλά, θα επικοινωνεί, θα αντιδρά και θα συμπεριφέρεται όπως ένας άνθρωπος. Μπορούμε να πούμε ότι μια τέτοια μηχανή έχει νοημοσύνη ή, για να το θέσουμε αλλιώς, είναι δυνατόν μια μηχανή να μιμείται άριστα όλα τα εξωτερικά γνωρίσματα της νοημοσύνης μας, αλλά να μην έχει πραγματικά νοημοσύνη; Από την άλλη πλευρά, υπάρχει άλλος τρόπος να αναγνω-

ρίσουμε αν ένα ον έχει νοημοσύνη πέρα από την οποιαδήποτε συμπεριφορά του; Αν δεν υπάρχει άλλος τρόπος, τότε μια μηχανή που έχει τη δυνατότητα να μιμείται ακριβώς τον άνθρωπο ως νοήμον ον θα πρέπει και αυτή να έχει νοημοσύνη.

2. Μπορεί η μηχανή να σκέφτεται; Μπορεί η τεχνητή νοημοσύνη να είναι ίδια με την ανθρώπινη;

Μήπως, όταν μιλάμε για νοημοσύνη, είμαστε αναγκαστικά προσκολλημένοι σε κάτι αποκλειστικά ανθρώπινο; Αν είναι έτσι, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι μόνο ο άνθρωπος έχει νοημοσύνη και οτιδήποτε μοιάζει με την ανθρώπινη νοημοσύνη δεν είναι παρά απομίμησή της –όπως ο παπαγάλος μιμείται την ανθρώπινη ομιλία αλλά

δε μιλά πραγματικά.

Ρενέ Μαγκρίτ,

Ο μήνας του τρύγου, 1959.

Όπως και στην Γκολκόντα εμφανίζονται οι ανώνυμοι και χωρίς διαφορές μεταξύ τους άνθρωποι με καπέλο. Εμποδίζουν τη θέα από το παράθυρο και έτσι αποκτούν μια τρομακτική διάσταση παρά την παθητικότητά τους.

Αν αποδεχτούμε αυτόν τον ισχυρισμό, τότε δεν τίθεται θέμα συζήτησης· η νοημοσύνη είναι καθαρά ανθρώπινο φαινόμενο. Αν όμως πράγματι θέλουμε να συγκρίνουμε την ανθρώπινη νοημοσύνη με κάποιες λειτουργίες μηχανών, τότε το τι είναι νοημοσύνη θα πρέπει να εκφραστεί με όρους που δεν παραπέμπουν στον άνθρωπο αλλά σε ανεξάρτητες και -αν είναι δυνατόν- μετρήσιμες και συγκρίσιμες λειτουργίες. Για παράδειγμα, όσον αφορά την ικανότητα μαθηματικών υπολογισμών, ξέρουμε καλά ότι οι μηχανές όχι μόνο μπορούν και εκτελούν τέτοιους υπολογισμούς, αλλά το κάνουν ταχύτερα από τον άνθρωπο και χωρίς λάθη. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα έχουν κατασκευαστεί υπολογιστές και έχουν σχεδιαστεί περίπλοκα προγράμμα-

τα που είναι σε θέση να νικήσουν ακόμη και τους καλύτερους σκακιστές.

Ο μεγάλος μαθηματικός και πρωτοπόρος σε θέματα σκεπτόμενων μηχανών Αλαν Τιούρινγκ έγραψε το 1950 ένα άρθρο πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Προσπάθησε να βρει τρόπους, ώστε να καταστεί δυνατόν να συγκρίνει την ανθρώπινη νοημοσύνη με τις ικανότητες λειτουργίας μιας εξελιγμένης μηχανής. Κατέληξε ότι η μηχανή είναι σε θέση να πραγματοποιήσει όλες τις ανθρώπινες λειτουργίες που αποκαλούμε νοητικές. Το μόνο σημείο στο οποίο, κατά τη γνώμη του, διαφέρουν ο άνθρωπος και οι μηχανές που αυτός κατασκευάζει είναι η εξωαισθητηριακή αντίληψη και τα παραφυσικά φαινόμενα, όπως η τηλεπάθεια, η πρόγνωση του μέλ-

λοντος, η τηλεκίνηση κτλ. Ο Τιούρινγκ πιστεύει ότι τέτοια φαινόμενα -παρ' όλο που δεν μπορούμε να τα εξηγήσουμε επιστημονικά- παρατηρούνται στον άνθρωπο (ή σε κάποιους ανθρώπους), αλλά όχι στις μηχανές. Από την άλλη πλευρά όμως αυτά τα παραφυσικά φαινόμενα δεν είναι πλήρως επιβεβαιωμένα επιστημονικά και πολλοί επιστήμονες έχουν σοβαρές αμφιβολίες για την ύπαρξή τους. Αν λοιπόν δεν υπάρχουν τέτοια φαινόμενα, τότε, κατά τον Τιούρινγκ, δεν υφίσταται και διαφορά μεταξύ ανθρωπίνης νόησης και νόησης της μηχανής.

Υπάρχει βέβαια η αντίρρηση ότι ο άνθρωπος έχει ψυχή, κάτι που φαίνεται πως δεν μπορούμε να δεχτούμε για τη μηχανή. Τι είναι όμως η ψυχή; Μπορούμε να τη δούμε ή

να την εξετάσουμε επιστημονικά με κάποιον τρόπο; Αν οι υλιστές φιλόσοφοι, για τους οποίους μιλήσαμε παραπάνω, έχουν δίκιο, τότε οι νοητικές καταστάσεις δεν είναι τίποτα περισσότερο από ηλεκτροχημικές αντιδράσεις ή, όπως υποστηρίζουν οι λειτουργιστές, από ένα σύνολο λειτουργιών που επεξεργάζονται πληροφορίες του περιβάλλοντος και επιτρέπουν στον οργανισμό μας να αντιδρά με τον κατάλληλο τρόπο. Αν είναι έτσι, τότε ο εγκέφαλός μας δεν είναι παρά μια μηχανή και επομένως είναι δυνατόν να φτιάξουμε μηχανές που να μιμούνται τις λειτουργίες του εγκεφάλου. Σήμερα πολλοί επιστήμονες της τεχνητής νοημοσύνης δουλεύουν πάνω στις ομοιότητες του ανθρώπινου νευρικού συστήματος και της μετάδοσης πληροφορίας και

ανάδρασης στις μηχανές. Ο άνθρωπος όμως έχει αυτοσυνειδησία, συνείδηση των νοητικών λειτουργιών του, στην οποία, όπως είδαμε, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό η αίσθηση της προσωπικής του ταυτότητας. Είναι δυνατόν η μηχανή να έχει αυτή τη δυνατότητα αυτοσυνειδησίας; Από την άλλη πλευρά, ο άνθρωπος, αν και έχει άμεση συνείδηση των δικών του νοητικών λειτουργιών, δεν μπορεί να έχει άμεση συνείδηση των νοητικών λειτουργιών των άλλων ανθρώπων. Παρ' όλα αυτά δέχεται ότι και οι άλλοι άνθρωποι έχουν νου. Γιατί λοιπόν να μη δεχτεί το ίδιο και για τις μηχανές;

Η μηχανή είναι προγραμματισμένη από τον άνθρωπο και επιτελεί μόνο εκείνες τις λειτουργίες για τις οποίες είναι προγραμματισμένη.

Δεν μπορεί η ίδια να αυτοπρογραμματίζεται. Αυτό είναι αλήθεια σε μεγάλο βαθμό για τις σημερινές μηχανές. Γίνονται όμως συστηματικά πειράματα για αυτοπρογραμματιζόμενες μηχανές και έχουν ήδη ξεκινήσει να κατασκευάζονται μηχανές που “μαθαίνουν” να αυτοπρογραμματίζονται.

Ο άνθρωπος μπορεί να κρίνει και να ελέγχει τη νοημοσύνη του. Μπορεί όμως να κάνει το ίδιο και η μηχανή; Εδώ τα πράγματα είναι πιο δύσκολα για τη μηχανή και κανείς δεν μπορεί να μας εγγυηθεί ότι αύριο θα έχουμε μηχανές που θα έχουν αυτή την ικανότητα.

Τελικά, μπορεί η μηχανή να έχει νοημοσύνη όμοια με την ανθρώπινη; Από όσα αναφέραμε φαίνεται ότι το ερώτημα δεν μπορεί να απαντηθεί στη γενικότητά του. Εξαρτά-

ται από το πώς θα εννοήσουμε τη μηχανή, τον άνθρωπο και τον νου του. Όσον αφορά συγκεκριμένες λειτουργίες που θεωρούνταν παλιά προνόμιο του ανθρώπου, σήμερα διαπιστώνουμε ότι η μηχανή μπορεί να τις επιτελέσει και μάλιστα αποτελεσματικότερα. Υπάρχουν ωστόσο και ανθρώπινες νοητικές λειτουργίες που είναι αμφίβολο αν ποτέ η μηχανή θα μπορέσει να τις επιτελέσει ή έστω να τις μιμηθεί. Αναφερόμαστε βέβαια σε ψυχικές καταστάσεις, όπως τα αισθήματα και τα συναισθήματα, και στην ικανότητα για αισθητική απόλαυση ή για ηθική κρίση, που φαίνεται πως μια μηχανή δεν μπορεί να διαθέτει. Το ερώτημα όμως στο οποίο δεν μπορούμε ακόμη να απαντήσουμε και το οποίο συναρπάζει τους φίλους της επιστημονικής φαντασίας

είναι αν ένα ρομπότ – εξοπλισμένο με τον τελειότερο κατά το δυνατόν υπολογιστή- μπορεί να μετάσχει σε μια ανθρώπινη μορφή ζωής, να κοινωνικοποιηθεί και να ενεργήσει σαν ανθρώπινο υποκείμενο.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Κάνοντας μια αναδρομή στην τελευταία δεκαετία των ερευνών στην τεχνητή νοημοσύνη, μπορούμε να πούμε πως το βασικό ζήτημα που αναδεικνύεται είναι ότι, εφόσον η νοημοσύνη είναι υποχρεωτικά ενταγμένη σε μια κατάσταση, δεν μπορεί να διαχωριστεί από το υπόλοιπο του ανθρώπινου βίου.

Η πεισματική απόρριψη αυτής της φαινομενικά προφανούς άποψης δεν μπορεί ωστόσο να αποδοθεί ολοκλη-

ρωτικά στην τεχνητή νοημοσύνη. Έχει ως αφετηρία τον διαχωρισμό που εισήγαγε ο Πλάτων μεταξύ της νόησης ή έλλογης ψυχής και του σώματος με τις δεξιότητες, τα αισθήματα και τις ορμές του. Ο Αριστοτέλης συνέχισε αυτή την άστοχη διχοτόμηση διαχωρίζοντας το θεωρητικό από το πρακτικό και ορίζοντας τον άνθρωπο ως έλλογο ζώο - λες και μπορεί κανείς να διαχωρίσει το λογικό του ανθρώπου από τις ζωώδεις ανάγκες και επιθυμίες του. Αν αναλογιστεί κανείς τη σπουδαιότητα των αισθησιοκινητικών δεξιοτήτων στην ανάπτυξη της ικανότητάς μας να αναγνωρίζουμε και να αντιμετωπίζουμε τα αντικείμενα, τον ρόλο των αναγκών και των επιθυμιών στη δόμηση όλων των κοινωνικών καταστάσεων ή, τέλος, το όλο πολιτισμικό υπόβαθρο της ανθρώπινης

αυτοερμηνείας που ενέχεται στην απλή πρακτική γνώση τού πώς να διακρίνουμε και να χρησιμοποιούμε τις καρέκλες, η άποψη ότι μπορούμε απλώς να αγνοήσουμε αυτές τις πρακτικές γνώσεις κατά την τυποποίηση της νοητικής μας ικανότητας σε ένα πολύπλοκο σύστημα γεγονότων και κανόνων εμφανίζεται ανεδαφική”. (Hubert Dreyfus, Τι δεν μπορούν ακόμη να κάνουν οι υπολογιστές; Κριτική της τεχνητής νοημοσύνης, μτφρ. Π. Καρλέτσα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 3η έκδ., Ηράκλειο 1998, σ. 163-164)

2. “Σήμερα όχι μόνο η ψυχολογία αλλά και πολλοί συγγενείς επιστημονικοί κλάδοι αντιμετωπίζουν την αγωνία της γέννησης μιας μεγάλης διανοητικής επανάστασης. Και η επιτομή του όλου δράματος είναι η Τε-

χνητή Νοημοσύνη, η νέα συναρπαστική προσπάθεια κατασκευής σκεπτόμενων υπολογιστών. Ο θεμελιώδης στόχος αυτής της έρευνας δεν είναι η απλή μίμηση της νοημοσύνης ή η δημιουργία μιας έξυπνης μηχανής. Τίποτα απ' αυτά. Η τεχνητή νοημοσύνη επιδιώκει το αυθεντικό: μηχανές προικισμένες με νόηση, με την πλήρη και κυριολεκτική σημασία. Δεν πρόκειται για επιστημονική φαντασία, αλλά για πραγματική επιστήμη, βασισμένη σε μια θεωρητική αντίληψη που είναι τόσο βαθιά όσο και τολμηρή: στο ότι δηλαδή είμαστε κατά βάση και οι ίδιοι υπολογιστές. [...] Δεν υπάρχει καμιά αντίρρηση ότι οι μηχανές μπορούν να “αισθανθούν” το περιβάλλον τους, αν το μόνο που εννοούμε με αυτό είναι η ικανότητα διάκρισης –δηλαδή η παροχή διαφο-

ρετικών συμβολικών απαντήσεων σε διαφορετικές περιπτώσεις. Τα ηλεκτρονικά μάτια, τα ψηφιακά θερμομετρα, οι αισθητήρες επαφής κ.ά. χρησιμοποιούνται ευρύτατα ως όργανα εισόδου σε κάθε είδους συσκευές, από τα ηλεκτρονικά παιχνίδια ως τα βιομηχανικά ρομπότ. Πολύ δύσκολα ωστόσο θα πιστεύαμε ότι τα συστήματα αυτά αισθάνονται πραγματικά κάτι όταν αντιδρούν στα εισερχόμενα ερεθίσματα. Αν και το πρόβλημα είναι γενικό, η διαίσθηση αυτή είναι σαφέστερη στην περίπτωση του πόνου: πολλά εξελιγμένα συστήματα μπορούν να ανιχνεύσουν εσωτερικές βλάβες, ακόμη και να πάρουν διορθωτικά μέτρα. Αισθάνονται όμως πραγματικά πόνο; Φαίνεται απίθανο, αλλά τι ακριβώς τους λείπει; Όσο περισσότερο σκέφτομαι

αυτή την ερώτηση, τόσο περισσότε-
ρο πείθομαι πως δεν ξέρω καν τι ση-
μαίνει (αυτό δε σημαίνει ότι θεωρώ
πως δεν έχει νόημα). [...] Το να μιλά-
με για τη μανία και την απόλαυση
ενός ρομπότ, για να μην αναφέρουμε
τη σεξουαλική επιθυμία και την οργή,
είναι κάτι που δεν το αποδεχόμαστε
το ίδιο εύκολα με τον ηλεκτρονικό
πόνο ή την ηλεκτρονική όραση [...]
ίσως τα πάθη είναι κατά βάση σύν-
θετες οντότητες, με ένα συστατικό
που έχει τις ρίζες του στη φυσιολο-
γία των θηλαστικών, ένα άλλο στην
ικανότητα για αισθήματα [...] και ένα
τρίτο γνήσια γνωστικό”.(John
Haugeland, Τεχνητή νοημοσύνη,
μτφρ. Σ. Ζαχαρίου, εκδ. Κάτοπτρο,
Αθήνα 1985, σ. 11, 320-321)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες κατά τη γνώμη σας είναι οι σημαντικότερες αντιρρήσεις που μας εμποδίζουν να θεωρήσουμε πως οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και τα ρομπότ μπορούν να εξομοιωθούν με τους ανθρώπους;

2. Να αναζητήσετε ιστορίες επιστημονικής φαντασίας στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο που τονίζουν τις ομοιότητες μεταξύ ανθρώπων και ρομπότ.

3. Είναι δυνατόν να μπορούμε να μιλήσουμε για “βούληση” ή πολύ περισσότερο για “ελευθερία βούλησης” ακόμα και του πιο εξελιγμένου υπολογιστή;

Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Η μεταφυσική είναι ο κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με μερικά από τα γενικότερα ερωτήματα για το τι υπάρχει και ειδικότερα με τα βασικά είδη των όντων και τα κριτήρια κατηγοριοποίησής τους.
- Η μεταφυσική επιδιώκει μια συνολική θεώρηση της πραγματικότητας και επιχειρεί να συλλάβει τη βαθύτερη υφή της, πέρα από τα φυσικά φαινόμενα. Έτσι, τα προβλήματα της ξεφεύγουν από τα όρια της εμπειρικής, επιστημονικής έρευνας, ενώ ορισμένοι επικριτές της θεωρούν τα προβλήματα αυτά ψευδο-προβλήματα και την ενασχόληση μαζί τους μάταιη.
- Δύο από τα σημαντικότερα μεταφυσικά προβλήματα είναι τα εξής:

I. Το πρόβλημα της σχέσης νου και σώματος. Οι κυριότερες θεωρίες που αναπτύχθηκαν για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος είναι:

A) Ο δυϊσμός -που συνήθως συνδυάζεται με τη θεωρία αλληλεπίδρασης του Ντεκάρτ σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος απαρτίζεται από δύο τελείως διαφορετικές οντότητες, το πνεύμα και το υλικό σώμα.

B) Δύο βασικά είδη μονισμού, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος αποτελείται μόνο από μία ουσία:

i) ο ιδεαλιστικός μονισμός, κατά τον οποίο ο άνθρωπος, όπως και όλος ο κόσμος, συνίσταται κυρίως από πνεύμα, και ii) ο υλιστικός μονισμός, που δέχεται ότι όλος ο κόσμος και ο ανθρώπινος νους συνί-

σταται κυρίως από ύλη σε διαφορετικές μορφές και εκφάνσεις.

Υπάρχουν διάφορες παραλλαγές λιγότερο ή περισσότερο ακραίου υλισμού, που περιλαμβάνουν τον φυσικαλισμό, τον συμπεριφορισμό, τη θεωρία διπλής όψης και τον λειτουργισμό, που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια. Παρά τις σημαντικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο υλισμός, είναι η περισσότερο δημοφιλής θεωρία της εποχής μας.

II. Το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας, που αφορά τα βασικά κριτήρια διατήρησης της ταυτότητας ενός προσώπου μέσα στον χρόνο. Για τους δυϊστές, αλλά και για τους ιδεαλιστές, φορέας της ταυτότητας ενός προσώπου είναι η άυλη ψυχή του, ενώ, σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη των υλι-

στών, φορέας αυτής της ταυτότητας που συνίσταται στη συνέχεια της μνήμης μέσα στον χρόνο είναι ο ανθρώπινος εγκέφαλος.

- Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ζητήματα που συζητιούνται έντονα σήμερα -και προεκτείνουν τον παραδοσιακό μεταφυσικό προβληματισμό σε νέες κατευθύνσεις- αφορά το αν μπορούμε αν αποδώσουμε πραγματικές νοητικές ιδιότητες σε εξελιγμένες μορφές μηχανών, κυρίως σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές και ρομπότ. Γίνεται δεκτό ότι οι μηχανές αυτές διαθέτουν νοημοσύνη, αλλά είναι αμφίβολο αν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι χαρακτηρίζονται από ψυχικές καταστάσεις, όπως τα αισθήματα και τα συναισθήματα, ή ότι μπορούν να μετάσχουν πλήρως σε ανθρώπινες μορφές ζωής.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 4ου ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ...5	
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΤΕΧΝΙΚΗ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΝΟΥ28	
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ.....33	
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:	
ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ- ΔΥΪΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.....58	
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:	
ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ- ΜΟΝΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ	71
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ:	
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	99
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ:	
ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ.....117	
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	138

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ -ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.